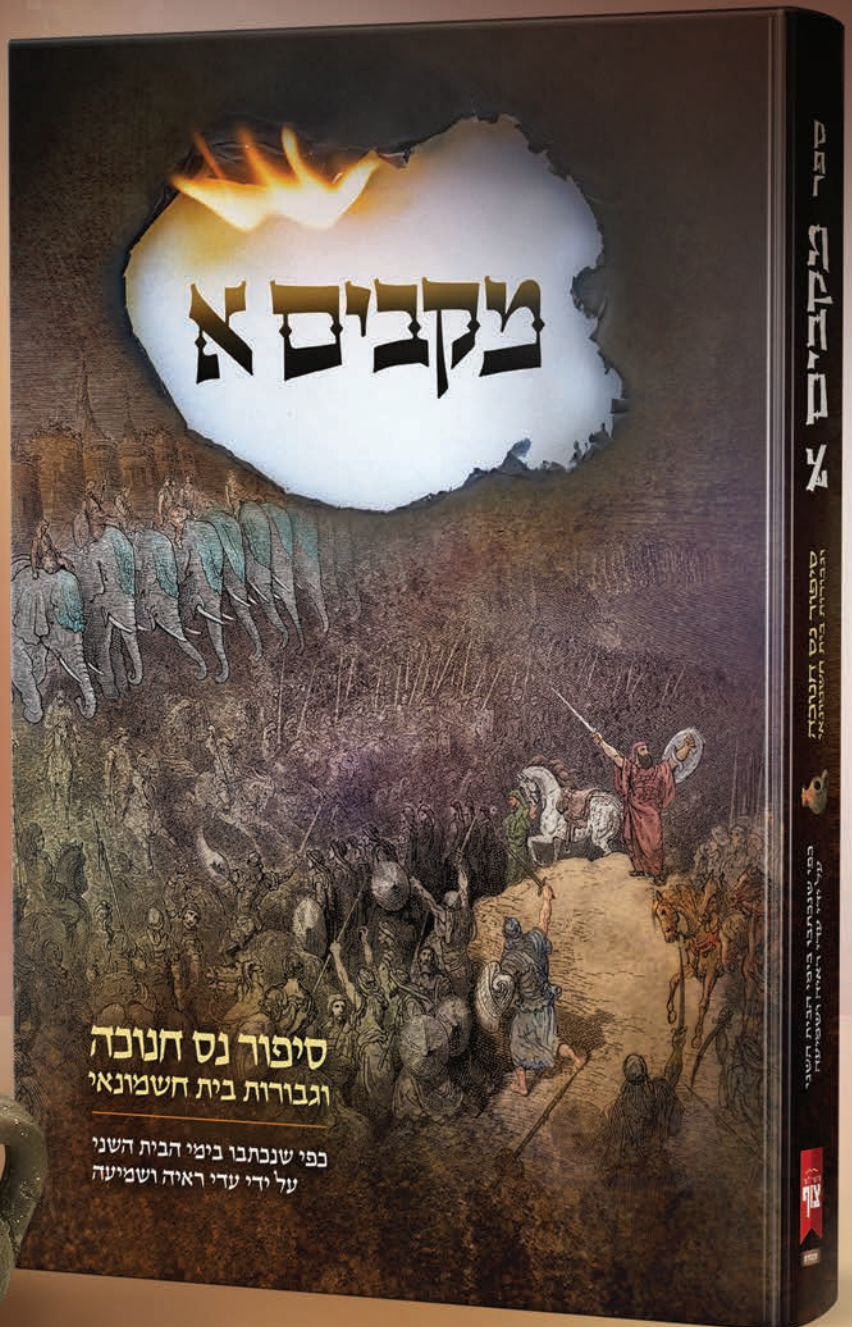

לראות את הנפלאות ולזהודות על הנסים

"ויש לספר לבני ביתו ענין
הנסים שנעשו לאבותינו בימים אלו"
(קיצור שו"ע הלכות חנוכה)

ספר 'מקבים א'
אשר נכתב ע"י עד ראייה
ושמיעה שהשתתף
במלחמות, שרד עד לימינו
ותורגם ללשון הקודש.
מוגש כעת לראשונה
במהדורה תורנית בהוצאה
מפוארת עם מקבילות
מדברי חז"ל ומקורות
היסטוריים רבים, מלווה
בתרשימים, תמונות
נדירות ומפות מושקעות.
גדולי ישראל
ממליצים בכל פה!

להשיג בחנויות הספרים המובחרות • הפצה ראשית: קולמוס

ספר מקבים א

סיפור נס חנוכה
וגבורות בית חשמונאי

כפי שנכתבו
בימי הבית השני על ידי
עדי ראייה ושמיעה

תורגם מיוונית ללשון הקודש
ע"י אברהם כהנא

עם הערות וביאורים והשוואות לדברי חז"ל
ולספרי יוסף בן מתתיהו הכהן
בתוספת תמונות, מפות ותרשימים

נערך בסיעתא דשמיא
ע"י לוי יצחק חריטן

ירושלים תשע"ח

הרב שלמה פישר
ירושלים

ב"ה,

יקר סהדוּתא

אני, מני א סמו דמריה טב א חרץ האוליא
כי אי יצחק חרין אלוהא אברהם הפסי בקרמון
"מכבים" במסגרת הוצאה לאור וביאורים בביתא
נפלא. ופני גברו אלא אלוהא הנכונים אה דברי
נול.
החלקים יצאו וסוף ה' אלו אמונים אה
אנו והמפיקה כנפלא.
וכנפא המברכו מלונ"ח
שלמה פישר

רחוב הקבלן 13 הר - נוף, ירושלים 93874 טל' 02-6514799

יקר סהדוּתא

לדידי חזי לי ספרא דמריה טב של הרה"ג המופלא רבי לוי יצחק חרין שליט"א
שההדיר הספר הקדמון "מכבים" בתוספת הערות וביאורים בבקיאות נפלאה.
ודבר גדול עשה להשוות הדברים עם דברי רז"ל.
תחזקנה ידיו ויברך ה' חילו לאורייתא להגדיל תורה ולהאדירה כנפשו

וכנפא המברכו מלונ"ח
שלמה פישר

© כל הזכויות שמורות לאריאל פוס

בספר זה הושקעו הון רב ויגיעה עצומה.
עפ"י דיני התורה ולהבדיל עפ"י החוק הבינלאומי
חל איסור מוחלט להעתיק, לצלם, לשכפל,
לתרגם, לאחסן במאגרי מידע בכל אמצעי שהוא,
כולל מולל, תמונות, תרשימים ומפות המצויים
בספר זה, ללא אישור בכתב מראש מהמו"ל,
ושארית ישראל לא יעשו עוולה.

רשימת יוצרי התמונות, בעלי הזכויות וסוגי הרישיונות
של התצלומים שבספר מופיעה בסוף הספר.

להערות בענייני הספר ניתן לפנות:

חריטן

02-5001278

ly5001278@gmail.com

הפקה: משה שוחט

עיצוב גרפי והבאה לדפוס: אביעד בן סימון

מפות: סופר מיפוי בע"מ

הוצאה לאור: צוף - נתן פלדמן

הפצה: קולמוס

0722441670

Dayan J. Padwa
150 Holmleigh Road
London N16 5PY
Tel/Fax: 020 8800 3663

יוסף פדווא
רכ רביהמ"ד "חשב האסור"
חבר ביד"ץ והתאקדה"ח
לתרון יצ"ר

ק"ה יא פלאו תלצה
הנב היק הגאון המופלג קדוה
ל לוי יצחק חריטין שליט"א מזה"ל
יוצאיו
אוציא לאה ספי קמאון אקקוס א
ומקאה הכא על פי מקורות מתנ"ך
וחז"ל הפלא ופלא
וקיאואת קהיסטוריא הוא מקהו
ומצליה קצ אר הצולק קהיסטוריא
לאויצ קומוק ההק אלא ילוא
ואנ מאתא זהיר הגאון שליט"א ליצב
זהוציא אפודא מה לקדא והצולק אר
ספרו ילוא
ויצור ד' קהחמק
הצרות וס סוק סלה
ו/ס ספדווא

ב"ה י"א כסלו תשע"ח

הנה הרב הגאון המופלג בתורה ר' לוי יצחק חריטין שליט"א מעיה"ק ירושלים מוציא לאור ספר קדמון מקבים א ומבאר הכל על פי מקורות מתנ"ך וחז"ל הפלא ופלא.

ובקיאואתו בהיסטוריא הוא מבהיל ומעשיר בזה את העולם בהיסטוריא שאירע בימים ההם לכלל ישראל.

ואני מאחל להרב הגאון שליט"א שיזכה להוציא לפועל מה שבלבו ולהעשיר את ספרות ישראל.

ויעזור ד' בהרחבת הדעת וכל טוב סלה

יוסף פדווא

זלמן נחמיה גולדברג
חבר בית הדין הרבני הגדול
ראש כולל "דעת משה" - סדיגורה

ב"ה יום י"א כסלו תשע"ח

בני יצב לעמי קלמאן של תלמו חכמ
מופלג החיותא ר' לוי יצחק חריטין שליט"א
שפיסאני חיצול שכמז על ספי חסימנאויג ארפי
אם שיש פומה ארפ דמז"ל ארפ דיופויג
לנספויג ארפס שקמאון חכמא
לחוסויג קדמ
ללאן נמאויג דול פדווא

זלמן נחמיה גולדברג
דין

ב"ה יום י"א כסלו תשע"ח

הנני בזה לדבר בשבחו של תלמיד חכם מופלג הרי הוא ר' לוי יצחק חריטין שליט"א שהראני חיבור שכתב על ספר חשמונאים לברר מה שיש דומה לזה בחז"ל וגם בירורים נוספים וכבר שבחוהו חכמים.

ואסיים בברכה

זלמן נחמיה גולדברג

הרב שמאי קהת הכהן גראס
ט"ז דקל מחזיקי הדת וחסידי בעלזא בא"י
רח' זמרי חיים 7 סניף בעלזא ירושלים טל'ק ירושלים תשכ"א

בס"ד יום ב' י' במרחשון תשע"ח

הרב שמאי קהת הכהן גראס
ט"ז דקל מחזיקי הדת וחסידי בעלזא בא"י
רח' זמרי חיים 7 סניף בעלזא ירושלים טל'ק ירושלים תשכ"א

י"א חשון תשע"ח י"א
ירושלים עיה"ק תובב"א

יצחק ישעי' ווייס

מח"ס "ברכת אלישע" ד"ח
רב ואב"ד נוה אחיעזר בני ברק
רח' עזרא 46 בני ברק טל. 03-5706326 0527625793

בס"ד יום ב' י' במרחשון תשע"ח

הסכמה

הנני בזה להודות ולהלל ולשבח את המלאכה הגדולה והנכבדה שעשה ידידי הרב הגאון רבי לוי יצחק חריטון שליט"א, בהגישו מהדורה חדשה מבוארת ומוערת של הספר הקדמון החשוב 'מקבים א', המכונה גם 'חשמונאים א'. כידוע ספר זה נתחבר כנראה סמוך לזמן התרחשות מרד החשמונאים באמצע ימי בית שני, והוא מספרי החולין היהודים העתיקים ביותר ששרדו והגיעו לידינו, וערכו רב ביותר, כי יש בו עדות קרובה ומהימנה למאורעות הימים ההם. ומספר לדורות על המלחמות הגדולות והניסים שאירעו לאבותינו בימים ההם. כשהוא נותן פרטים גיאורפיים ותהליכי קרבות מדוייקים, כך שסביר שהמחבר אף השתתף בחלק מהם. ספר זה אם כי לא נכתב ברוח הקודש, ולכן לא נכלל בין כתבי הקודש, בכל זאת ניתן ללמוד ממנו רבות על עובדות וניסים שהגיעו לידינו רק ברמז בספרי חז"ל, כפי שהשכיל הרב הגאון המהדיר שליט"א לפרש בהערותיו.

חשיבות הספר מוכחת גם מהעובדה שסמוך לחיבורו בשפת לשון הקודש, תורגם ליוונית שהיתה השפה המדוברת בין יהודי ארץ ישראל ומצרים בתקופת שלטון היוונים באזור. התרגום היווני אף צורף לתרגום היווני העתיק של התנ"ך המכונה כיום בטעות 'תרגום השבעים'. וכן צורף בתקופה מעט מאוחרת עם עוד מספר ספרי חולין לתרגום הלטיני הראשון של התנ"ך. ובזכות תרגומים אלו שרד הספר והגיע לידינו למרות שמקורו העברי אבד.

למרבה הצער מאז חזר ותורגם הספר ללשון הקודש, בשנות התק"ץ, נחקר הספר בדרך כלל על ידי חוקרים בורים ועמי ארצות, אשר למיעוט ידיעתם וחוסר בקיאותם בדברי חז"ל נבצר מהם להשוות בצורה נכונה את דברי הספר עם הנמסר לנו על יד חז"ל והפייטנים על גזירות יון ומלחמות המקבים. ועל כן פירשו בו והעלו השערות שאינם נכונות ושאינן רוח חכמים נוחה מהן, ואכמ"ל. לכן מה רבה שמחתי בראותי את המלאכה הנכבדה אשר עשה הרב הגאון המהדיר שליט"א, אשר ביד אמן השכיל לשזור במחרוזת את כל הדרוש לפאר ולבאר את דברי הספר, הן מדברי חז"ל והן מהספרות ההיסטורית היהודית כמו ספרי יוסף בן מתתיהו ויוסיפון, והן ממה שכתבו קדמוני ההיסטוריונים של אומות העולם, כשהוא משלים גם את החומר הגיאוגרפי, כך שלראשונה שטוח בפני הקורא התורני כל הדרוש להבנת והרחבת הידיעות שבספר.

ברור כי תרבה הדעת על ידי מהדורה משובחת זו, לשמחת לב שוחרי תורה וידיעת קדמוניות. וזכות הרבים תלויה בו. ומצוה גוררת מצוה שיוכה להעשיר את עולם התורה בההדרת אחיו הצעירים של ספר זה, הלא המה ספר 'מקבים ב', ומגילת אנטיוכוס על גירסאותיה השונות. ועוד חזוה ממנו מפעלים ברוכים ומועילים כגון זה אף בתחומים אחרים.

כעתירת המברכו בכל לב

יצחק ישעי' ווייס

בס"ד

הובא לפני ספר מקבים (מכבי) שהובא הרבה בספרי קדמונים ובספרי גדולי הדורות ג"כ. מובא תולדות ומלחמת היונים שהי' בבית שני, וכל מה שסבלו היהודים, ואיך לחמו ישראל כנגדם בחירוף נפש, ואיך שונאי ישראל הי' להם מפלה, וכל הנסים שנעשו לישראל בזמן הזה.

והנה הספר היה כחידה סתומה, וקם ידידי הרה"ג המופלג יר"ש מרבים בקי נפלא ה"ה הרב לוי יצחק חריטון שליט"א מעיה"ק ירושלים תובב"א וגילה המצפונים שיש בתוך המגילה, והעיר הערות נכבדות, ומבאר הכל בטו"ד, ומאוד נהייתי מהעבודה שלו, ושוב אינו כספר חתום. והנני מסכים להדפיס הספר מקבים (מכבי) עם הערותיו והארותיו הנפלאות.

ובימי החנוכה שממשמשים ובאים יכולין לקרוא בהספר הנ"ל לידע הנסים ונפלאות שנעשה לאבותינו בזה"ז, ולהודות לו ית' על כל הנסים שנעשו אז.

הכו"ח שמאי קהת גרוס הכהן

שאל אביך ויגדך,
זקניך ויאמרו לך. כי חלק ה' עמו:
יצרנהו, באישון עינו.

זכרון בספר לנשמות

ר' אברהם מתתיהו ב"ר יואל פוס
בקש חכמה ולמד דעת וציווה לבניו וביתו אחריו
נולד בנר שלישי של חנוכה תרצ"ה
נלב"ע בשב"ק שופטים ב' אלול תשס"ט

ר' דב ב"ר יעקב הובשטיין
רוחף צדקה וחסד ומצא חיים צדקה וכבוד
ציווה להביא את כל המעשר אל בית האוצר
נלב"ע בערש"ק שופטים ה' אלול תשס"ח

מרת מרים ב"ר דוד הובשטיין
אשת אשכולות ואצילה במעשים
אלוקים נתן לה לשון לימודים
נלב"ע במעלי יומא דשבתא י' מרחשון תשע"ב
יחדיו רננו כי נחם ה' עמו גאל ירושלם

ר' צבי יוסף ב"ר ישראל עקיבא הכהן שפירא
ה' ברד ינחנו ואין עמו אל נכר
האיר פנים והשפיע טוב והלך בחושך אורו
שהל"ה ז' אדר א' תשע"ו

תוכן עניינים

פרק ראשון	5	פרק חמישי	65
אלכסנדר מוקדון ויורשיו	5	יהודה נלחם בעמים השכנים	
רשעת המתיוונים	9	שהרעו לישראל	65
אנטיוכוס נלחם במצרים,		זעקת יהודי הגלעד והגליל	66
ובא ושוודד את בית המקדש וירושלים	11	שמעון מציל את תושבי הגליל	68
חורבן ירושלים ושבי תושביה	14	יהודה ויונתן יוצאים לישיע יהודי הגלעד	69
הקמת החקרא היוונית בעיר דוד	14	מערכות רפון, קרנים ועפרון	73
גזירות השמד	16	בשלון יוסף ועזריה	76
חילול המזבח ושריפת התורה	19	מלחמות יהודה עם האדומיים	
דהאשדודים		והאשדודים	78
פרק שני	23	פרק שלישי	81
מתתיהו מקנא קנאת ה'	26	סופו של אנטיוכוס הרשע	81
אלף שומרי שבת מומתים במערה	30	המצור על החקרא	85
מתתיהו ואנשיו נלחמים למען התורה	33	אנטיוכוס אאופטור וליסיאס	
צוואת מתתיהו לבניו	34	עולים על ארץ יהודה	86
פרק שלישי	37	קרב בית זכריה	87
שיר תהילה לגבורות יהודה בן מתתיהו	37	גבורת אלעזר בן מתתיהו ומותו	89
הנצחון על חיל אפולוניוס	38	אנטיוכוס אאופטור וליסיאס	
קרב בית חורון	39	צרים על ירושלים	91
אנטיוכוס נוסע לפרס, ושולח		הסרת המצור וביטול הגזירות	92
חיל גדול על ארץ יהודה	42	פרק שביעי	97
אסיפת תפילה וזעקה במצפה	45	עליית דמטריוס לשלטון	97
ההכנות למלחמה	48	רעות בקחידס ואלקימוס	99
פרק רביעי	51	יהודה נלחם במתיוונים	101
קרב אמאוס	51	ניקנור וחילו באים לירושלים	101
קרב בית צור	55	קרב כפר שלמה	102
טיהור המקדש וחנוכת המזבח	56	ניקנור מניף ידו על המקדש	103
		קרב חדשה	104
		י"ג אדר נקבע למועד - יום ניקנור	106

מבוא לספר מקבים

”לא מאסתים ולא געלתים לכולתם ... ולא געלתים – בימי יוונים,
שהעמדתם להם שמעון הצדיק, וחשמונאי ובניו, ומתתיה כהן גדול” (מגילה יא ע”א)

באחת משעותיו הקשות של עם ישראל העמיד הקב”ה לישעו את הכהנים החשמונאים, וכפי שמתאר הרמב”ם בלשון מועטת המחזיקה את המרובה: ”בבית שני כשמלכו יון גזרו גזרות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות, ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם, ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם, ולחצום לחץ גדול, עד שריחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני”.

תוכנו של ספר מקבים א

בזמן קרוב מאוד למאורעות אלו, בעוד בית המקדש מתנשא בתפארתו ומלך מבית חשמונאי עומד בראש עם ישראל, הועלו על גבי הכתב ותועדו בפירוט רב כל קורות אותם הימים. בחיבור זה, שלימים יקרא בשם **ספר מקבים א'** (או חשמונאים א')², תיאר הכותב את הרדיפות והצרות שהגיעו על בני ישראל מידו של אנטיוכוס הרביעי, המכונה

1 הלכות מגילה וחנוכה פ”ג ה”א.
2 ויש הכותבים 'מכבים'. עניינם של השמות 'מקבי' ו'מכבי', והנוטריקון שבו נדרש הכינוי האחרון, נתבאר באריכות בגוף המהדורה, פ”ב הערה 6.

166.....	כיבוש ערי החוף על ידי יונתן.	109.....	פרק שמיני
167.....	יונתן נלחם בשרי דמטריוס בבקעת חצור, ושמשון מכניע את בית צור	109.....	שמע רומא
171.....	פרק שנים עשר	114.....	המשלחת היהודית לרומא
171.....	חידוש הברית והידידות עם רומא וספרטה	115.....	ברית יהודה ורומא
171.....	נצחון יונתן בסוריה, וכיבוש יפו על ידי שמעון	119.....	פרק תשיעי
174.....	ביצור יהודה וירושלים	119.....	קרב אלעשה ונפילת יהודה
176.....	נפילת יונתן בשבי טריפון הבוגד	124.....	מינוי יונתן למנהיג
178.....	פרק שלושה עשר	126.....	מות יוחנן, ונקמת דמו
181.....	פעולותיו של שמעון לחיזוק העם והארץ ומינויו לנשיא על ישראל	127.....	המלחמה ליד הירדן
181.....	רשות טריפון ותשועת ישראל	128.....	ביצורי בקחידס
182.....	הריגת יונתן, הספרדו וקבורתו	128.....	אלקימוס הורס את הסורג בבית המקדש, ונענש מיד
185.....	חידוש היחסים עם דמטריוס השני	130.....	קרב בית בציי
187.....	חירות ישראל	131.....	בקחידס משלים עם יונתן
189.....	כיבוש גזר	134.....	
189.....	הנצחון על יושבי החקרא	137.....	פרק עשירי
190.....		137.....	תחרות אלכסנדר באלאס ודמטריוס, ונסיונותיהם לקנות את ידידות יונתן
195.....	פרק ארבעה עשר	140.....	מכתב דמטריוס אל היהודים
195.....	נפילת דמטריוס בשבי הפרתים	145.....	דמטריוס נופל בחרב אלכסנדר
196.....	שיר תהילה לשמעון וצדקותיו	146.....	נישואי אלכסנדר ובת תלמי מלך מצרים
196.....	חידוש הקשרים עם הרומאים והספרטאים	147.....	יונתן מופיע לפני תלמי ואלכסנדר, וחובה ליקר וגדולה
198.....	התעודה אודות מינוי שמעון למנהיג ישראל	149.....	עליית דמטריוס השני
199.....		149.....	אפולוניוס מתגרה ביונתן
203.....	פרק חמשה עשר	151.....	נצחון יונתן ושמעון בקרב אשדוד
203.....	הבטחות אנטיוכוס סידטס לשמעון	155.....	פרק אחד עשר
204.....	המצור על דור	155.....	פגישת יונתן ותלמי
206.....	מכתבי הרומאים	156.....	תלמי כורת ברית עם דמטריוס השני
206.....	אנטיוכוס סידטס מתנכר לשמעון ומתנכל ליהודה	157.....	מלחמת אלכסנדר ותלמי, ומות שניהם
208.....		159.....	יונתן מוציא חן לפני דמטריוס
213.....	פרק ששה עשר	160.....	אגרת דמטריוס
213.....	הנצחון על קנדיבוס וחילו	160.....	טריפון מבקש להמליך את הילד אנטיוכוס בן אלכסנדר
213.....	מות שמעון בידי בן עוולה, וכדונת יוחנן בנו תחתיו	161.....	יונתן נחלץ לעזרת דמטריוס, והלה משיב רעה תחת טובה
215.....		162.....	אנטיוכוס השישי מולך, וחובר ליונתן
		165.....	

אפיפנס, המלך מבית סלווקוס³ שמשל בסוריה ובארץ הקודש, ובעטיים של יהודים בוגדים ומפרי ברית שהתיוונו; את גזירות השמד ומסירות נפשם של היהודים לקיום המצות; את קנאתו של מתתיהו בן יוחנן בן שמעון בן חשמונאי הכהן לתורה וקריאתו למרד ביוונים, מלחמות בנו יהודה המקבי ואנשיו המעטים והחלשים נגד הגוים הגבורים והמרובים, ואת תשועת ה' והנצחונות היהודיים, טהרת המקדש ובנין המזבח מחדש וקביעת חג החנוכה לדורות הבאים. בהמשך מספר המחבר על התלאות שלא פסקו, על מצוקתם של יהודי הגליל והגלעד שסבלו מרורות מאת שכניהם הרעים ועל היחלצותם של יהודה ואחיו לעזרתם; על סופו של אנטיוכוס הרשע, ועל יורשיו וממשיכיו⁴ שלא חדלו מלהלחם בישראל; על המפקד הסלווקי ניקנור שהניף ידו בגאון על המקדש ורצה להחריבו, ועל מפלתו הגדולה שלאחריה נקבע י"ג באדר ליום טוב ושמחה; על פעולותיו המדיניות של יהודה ועל חירוף נפשו עבור עמו ונפילתו בשדה הקרב. הסופר מוסיף לכתוב על הנהגת ישראל בידי אחי יהודה, יונתן ושמעון בני מתתיהו, על מלחמותיהם וגבורותיהם, על כריתת בריתות ידידות עם המלכים והעמים הקרובים והרחוקים⁵, ועל עשייתם הרבה של שמעון ויונתן בבנין וביצור ירושלים⁶ וערי יהודה ובהרחבת תחומי השליטה היהודית בארץ ישראל. החיבור מקיף משך זמן של שלושים וארבע שנים (ג"א תקצ"א-תרכ"ה), והוא נחתם עם פרשת הרצחו של שמעון והתמנותו של יוחנן (המכונה גם הורקנוס) בנו לכהן גדול ונשיא תחתיו.

- 3 היא הממלכה המכונה בפי חז"ל 'מלכות יוון' בשל אופיה ותרבותה ההלנית.
- 4 בנו הילד אנטיוכוס החמישי (אאופטור) וליסיאס, העוצר שמשל בשמו; דמטריוס הראשון ובנו דמטריוס השני; דיודוטוס טריפון ואנטיוכוס השביעי (סידטס).
- 5 בד בבד מתאר הכותב את המאבק העז והממושך בין הטוענים לכתר הסלווקי (אלכסנדר באלאס מול דמטריוס הראשון; אנטיוכוס השישי וטריפון נגד דמטריוס השני), ואת נסיונות שני הצדדים למשוך אליהם, באמצעות הבטחת הטבות מפליגות (שרובן ככולן לא קוימו אף פעם), את היהודים שכוחם הלך וגבר.
- 6 לאורך הסיפור תופסים מקום מיוחד נסיונותיהם החוזרים ונשנים של החשמונאים לכבוש את המצודה (-החקרא) היוונית שהוקמה בירושלים לצד הר הבית, ובה ישבו חיילי מצב סלווקיים ויהודים מתיוונים שהרבו להציק לבאי המקדש. החקרא היתה יתד תקועה לישראל במשך עשרים ושש שנה, עד שבסופו של דבר נאלצו דריה להכנע לפני שמעון, ואותו יום (כ"ג באייר) נעשה למועד שאין להתענות בו.

המחבר וזמנו

פרטים ברורים אודות המחבר וזמנו המדויק אינם ידועים, אך נראה שהיה מיהודי ארץ ישראל⁷, ממחנה הפרושים הנאמנים לחז"ל (שהיוו את רוב העם)⁸, והוא ערך את ספרו בשנים הראשונות להנהגתו של יוחנן הורקנוס⁹, סמוך לשנת ג"א תרל"א לב"ע (921 לפני הסה"נ)¹⁰. הכותב סמך על דברים ששמע מפי בני דור המרד, וגם השתמש בתעודות ומכתבים מקוריים שנשמרו בארכיון החשמונאי¹¹, ויש מי שהראה פנים לסברא שבצעירותו נמנה המחבר עצמו על חילו של יהודה המקבי והשתתף בגופו בחלק מהקרבות המתוארים בספר¹².

ערכו של הספר

מובן מאליו שחשיבותו ההיסטורית של ספר זה, שנכתב בתקופה כה קדומה, על ידי עד ראייה ושמיעה מהימן, הינה עצומה ואין לה ערוך¹³. אולם עבור יהודים מאמינים ובעלי

- 7 כך עולה מתוך ידיעותיו על הארץ ותחומיה, הריה ועריה (גם הקטנות שלא נודע שמען לרבים), נחליה ובארותיה, ומתוך תיאוריו המשקפים היכרות קרובה עם הגיאוגרפיה והטופוגרפיה של המקומות בהם הוא עוסק.
- 8 בעבר ביקשו חלק מהחוקרים להציג את המחבר כצדוקי, אך דבריהם דחויים לגמרי, שכן בתקופה שבה נכתב הספר היו הצדוקים מרוחקים מן השלטון ושונאים את בית חשמונאי, ולעומתם מעריץ הכותב את החשמונאים הראשונים ללא גבול ורואה רק אותם כמושיעי התורה, העם והארץ.
- אפשר שניתן להביא סמך נוסף להשתייכותו של המחבר לקהל היראים, מהעובדה שהוא מקפיד לא לנקוב בפירוש בשם ה', ובשל כך הוא מתבטא באופן עמום במקצת כמו 'נקרא לשמים, אם יחפץ בנו', 'הללו לשמים כי טוב כי לעולם חסדו', 'ויברכו לשמים אשר הצליח להם'. יתכן שזהירות זו נובעת מתוך הידור בקיום תקנת חז"ל לבל יזכירו את שם האל בשטרות (עיין במגילת תענית לג' בתשרי ובר"ה יח ע"ב), תקנה שהצדוקים התנגדו לה, כפי שמשמע בסוף מסכת ידים (פ"ד מ"ח).
- 9 מסגרת הזמן של החיבור היא ימי מתתיהו כהן גדול ובניו, יהודה, יונתן ושמעון. עלייתו של יוחנן בן שמעון לנשיאות מוזכרת בקצרה ממש בחתימת הספר, והסופר מפרט אודותיו רק על 'החומות אשר בנה', פעולה שנעשתה בראשית כהונתו של יוחנן (בסביבות שנת ג"א תרל"א, 129 לפנה"ס), ואילו על תקנותיו התורניות ועל מסעותיו וכיבושיו הגדולים שהתרחשו בשנים הבאות איננו יודע לספר כלום (עיין בספרו של ב' בר כוכבא 'מלחמות החשמונאים - ימי יהודה המקבי', ירושלים תשמ"ח, עמ' 144-147).
- 10 זמנם של התנאים הראשונים, יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי, השניים בשלשלת הזוגות.
- 11 עיין בפ"ח כב-לב; פ"י ג-ז, יז-כ, כד-מה; פ"א כט-לז, נז-נח; פ"ב ד-כג; פ"ג לה-מ; פ"ד יח-כג, כו-מט; פט"ו א-ט, טו-כד. על הארכיון ראה בפ"ד מט.
- 12 ראה אצל ב' בר כוכבא (שם, עמ' 141-142): "יש להטעים את ההתרשמות העולה מתוך ניתוח הקרבות באמאוס ובית זכריה כי המחבר היה עד ראייה למאורעות ואף נטל בהם חלק פעיל. בתיאור קרב אמאוס בולטת התאמה מירבית בין לוח הזמנים המורכב והמפורט, הפרטים הטופוגרפיים הרבים והמהלכים הצבאיים המגוונים והמתוחכמים. מתוך הכרת רמת השימור של תיאורי קרבות בעת העתיקה במקורות מכלי שני, קשה להאמין כי המחבר היה מסוגל למסור על סמך מקור שבעל פה או בכתב תיאור של מערכה כה מורכבת, במידה כזאת של פירוט ודיוק, מבלי שהוא עצמו היה נוכח בשעת מעשה" (עיי"ש עוד, ובעמ' 142-143 בנוגע לקרבות בית זכריה ואלעשה).
- 13 שני לו הוא רק ספר מקבים ב' העוסק גם הוא בניסי חנוכה וביום ניקנור. מק"ב אינו חלק שני של ספרנו,

תורה עיקר מעלתו של החיבור היא בהיותו אוצר בלום של ידיעות מקוריות, מסודרות ומבוססות, אודות ניסי הקב"ה ועל התשועות והנפלאות שעשה לאבותינו בעת צרתם, הן בתתו נצחונות מפוארים ליהודה המקבי ואחיו¹⁴, והן בסכסכו שרים ומלכי ארץ אלו באלו כדי לטרדם ולמנעם מעשות רע לעיר הקודש ולעם הנמצאים בתוכה¹⁵. סיפור המאורעות בהרחבה ובדיקוק וידיעת הדברים לאשורן יסייעו בודאי "להודיע הנס, ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו"¹⁶, ולקיים את מאמר הכתוב: "שירו לו, זמרו לו, שיחו בכל נפלאותיו"¹⁷. כמו כן מלמדנו ספר מקבים על גבורת רוחם של בני ובנות ישראל, שלא השלימו עם גזירות השמד, והשליכו נפשם מנגד, וקיימו את מצוות ה' למרות ההריגות והעינויים האכזריים שהיו מנת חלקם¹⁸. עוד מרבים אנו לשמוע את המחבר מספר על צדקתם וחסידותם של הכהנים מבית חשמונאי ששמו בה' מבטחם, ונלחמו במסירות נפש בעד התורה ובעד העם, "ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל"¹⁹.

תועלת נוספת שניתן להפיק מספרנו היא הבנה טובה של מאמרי חז"ל רבים העוסקים בתקופת החשמונאים, שנמסרו בתלמוד ובמגילת תענית באופן קצר וסתום. נציין לדוגמה את המסופר במסכת עבודה זרה (ה ע"ב) אודות השותפות שעשו הרומאים עם היהודים כדי להכניע יחדיו את היוונים, ענין שקשה להבינו אל נכון בלא להכיר את התיאור הנרחב של הברית בין יהודה ורומא המופיע בפ"ח של ספר מק"א²⁰. כך גם המועד הנזכר במגילת תענית: "בעשרים ותלתא ביה (באי"ו) נפקו בני חקרא מירושלם", שניתן לעמוד על ענינו וחשיבותו רק באמצעות ספרנו המוסר פעמים רבות על מעלליהם הרעים של יושבי החקרא ועל הנסיונות היהודיים הממושכים לכבשה. אלו דוגמאות בודדות, ובהערותינו למהדורה זו ניתן למצוא עוד רבות כמותן²¹.

אלא ספר בפני עצמו שחובר בימי הבית השני, ע"י יהודי תושב מצרים, שערך וקיצר חיבור ארוך (בן המשה חלקים) של סופר בשם יאסון איש קיריני שהיה בן דורו של יהודה המקבי. לשונו, סגנונו ואופיו של מק"ב שונים מאוד משל מק"א, ועם זאת יש הרבה מן המשותף ביניהם ופעמים לא מעטות הם משלימים זה את זה. בהערות למהדורה זו של מק"א צוינו השוואות והקבלות רבות בין שני הספרים (ועיין מ"ש בפרק ה הערה 8), ועוד חזון למועד לההדיר בעז"ה את ספר מק"ב כולו באופן נאה ומתקבל וברוב פאר והדר.

14 תיאורי הקרבות והישועות ממלאים את כל הספר, אך ראוי להזכיר במיוחד את המסופר בפרק ה ג, שבחזרתם של יהודה ואנשיו ממלחמותיהם הרבות והקשות עם גויי הגלעד עלו לציון בשמחה וגיל, והקריבו עולות, "כי לא נפל מהם איש עד שובם בשלום".

15 עיין בפרק ו נא-סא.

16 ע"פ לשון הרמב"ם הלכות מגילה והנוכה פ"ד ה"ב.

17 תהלים קה, ב; דבה"א טז, ט.

18 עיין בפרק א ס-סג ובפרק ב כט-לז, ובאריכות רבה בספר מק"ב פ"ו ופ"ז.

19 רמב"ן בראשית מט, י.

20 וראה מ"ש בהערה 33.

21 בנותן טעם להזכיר כאן נקודה נוספת שהקורא התורני ימצא בה ענין מיוחד. כידוע נחלקו הקדמונים בענין

שם הספר

שמו המקורי של החיבור אינו ידוע בבירור. הבישוף הנוצרי אוריגנס שחי בקיסריה (במאה השלישית לסה"נ) ושמוע ביאורי מקראות מפי חכמי ישראל שגרו בעיר, מוסר שספרי המקבים נקראים בשם Σαββηθ Σαββανέελ [-סרבת סרבניאל]. לשם בלתי מובן זה שככל הנראה נשתבש בידי מעתיקים נוכרים, הוצעו מספר פיענוחים, ביניהם: 'ספר בית שר בני אל'²², או 'ספר בית סרְבְּנִי אל'. לפי ההצעה האחרונה מדובר בכינוי לבני משמרת יהויריב שהחשמונאים נמנו עליה²³, והוא נדרש כאן לשבח על מרידתם ביוונים למען ה' ותורתו. אכן, באחד מכתבי היד של ספר מק"א (מהמאה ה"א) מופיעה הכותרת (ביוונית): "ספר הסרבנות (או המרי) של המקבים".

כבר בזמן קדום ניתן לחיבורנו השם 'מקבים', על שם גיבוריו, יהודה המקבי ובני משפחתו. משעה שסודרו אחריו בקובץ של תרגום השבעים עוד שלושה חיבורים המכונים גם הם 'מקבים'²⁴ סומן כל אחד מהם באות המורה על מקומו בקובץ, ושמו של ספרנו נקבע לדורות 'מקבים א'.

לשונו של מק"א ותרגומו

המחבר הארצישראלי כתב את ספרו בלשון הקודש צחה ובסגנון מקראי פשוט (פרוואי), אך מדי פעם גואים רגשותיו והוא נעשה לפייטן ומשורר²⁵. בזמן סמוך לכתיבת הספר תרגמוהו יהודי מצרים ליוונית שהיתה נוהגת ביניהם, ומשאבד החיבור המקורי, ברבות השנים²⁶, לא נותר לפליטה אלא תרגום זה. בני מצרים צירפו את מק"א, בלבשו היווני,

חשבון שמיטין ויובלות, ואימתי חלה שנת השמיטה (עיין ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ה ה"א-ה"ו; טוש"ע חו"מ סי' סז א ובנו"כ), והנה מוצאים אנו בספרנו ששנת ג"א תקצ"ח היתה שמיטה (ראה בפ"ו כ ומט), והדברים תואמים לחשבון הנהוג כיום, שעליו כתב הרמב"ם (שם ה"ו): "ישנת השמיטה ידועה היא ומפורסמת אצל הגאונים ואנשי ארץ ישראל ... ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין לענין מעשרות ושביעית והשמטת כספים, שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות".

22 השווה לכינויו של שמעון בן מתתיהו בפ"ד כז: 'שר עם אֵל' (אמנם גם שם הקריאה אינה בטוחה, עי"ש בהערה 29).

23 ראה בפ"ב א הערה 3. על כינוי זה עיין בירושלמי תענית (פ"ד ה"ה): "יהויריב גברה, מירון קרתה, מסרביי", ובקינת ר' אלעזר הקליר: "איכה ישבה חבצלת השרון ... כנמסר הבית במסרבי מרון" (קינות לתשעה באב כמנהג פולין, מהדו' ר"ד גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' מז, עי"ש בפירוש רד"ג, וכן במילואים ותיקונים, עמ' קסה).

24 על שם תוכנם (מקבים ב ומקבים ד) או על שם תקופתם (מקבים ג).

25 ראה בפ"א כו-כה; שם לח-מ; קינת מתתיהו בפ"ב ז-יג; צוואת מתתיהו שם מה-סג; שבחי יהודה בפ"ג ג-ט; שם מה; תפילת יהודה בפ"ד ל-לג; שבחי שמעון בפ"ד ד-טו.

26 אוריגנס והירונימוס (מחבר הוולגטה, שחי בארץ ישראל במאה הרביעית) מספרים על נוסח עברי שהיה לנגד עיניהם, אך לאחר מכן אין אנו שומעים עוד על נוסח זה (בשנת תקל"ב דיווח הכומר הצרפתי ז'אן דומנגה שבביקורו אצל יהודי קאיפנג מצא אצלם את שני ספרי המקבים המקוריים, כתובים עברית, והם נקראו בפי היהודים הסינים בשמות 'מאנשוהו' ו'מתתי'. אולם קשה מאוד להאמין שספרי מקבים

אל הקובץ המכונה תרגום השבעים²⁷, שכלל את תרגומם של כל ספרי המקרא, וכן מספר ספרי חול (כגון חכמת שלמה ומזמורי שלמה, חכמת בן סירא, מעשה יהודית, מעשה שושנה, ספר טוביה, ועוד), שכונו בשם 'ספרים חיצוניים' (או אפוקריפים, דהיינו גנוזים, נסתרים)²⁸. לאחר זמן תורגם מק"א, יחד עם שאר הספרים שנכללו בתרגום השבעים, ללטינית ולארמית סורית²⁹, וכך נפוץ החיבור על פני כל הארצות.

כיון שהיה ספר מקבים מצוי רק בשפות נכר, נשתקע זכרו מבין היהודים כמעט לגמרי, ובמשך רוב הדורות היו מעט מאוד מישראל שהכירוהו והוקירוהו כערכו³⁰. עם זאת נמצאו חכמי לב בודדים, בעיקר מבני איטליה, שקראו את החיבור מתוך כתיב יד לטיניים, והיו גם כאלו שהעתיקו חלקים ממנו והחזירוהו ללשון הקודש בכדי שישוטטו במ רבים ותרבה הדעת.

לפי הידוע לנו, מצויה ההעתקה החשובה והקדומה ביותר מבין אלה בכ"י פריס 326, שנכתב באשכנז בזמנם של רבותינו בעלי התוספות, והינו מכיל אוסף גדול של פסקי

האבודים נשתמרו דוקא בקהילה כה נידחה ומדולדלת מנכסים רוחניים, ומה גם שמק"ב נכתב מלכתחילה ביוונית ולא בעברית. מסתבר יותר, כמ"ש ר' נתן פריד ז"ל במאמרו 'עניינות מגילת אנטיוכוס', ארשת, כרך ד [תשכ"ו], עמ' 170, שספרים אלו הכילו את מגילת אנטיוכוס ו'מדרש' מאוחר לחנוכה. אפשר עוד, שמדובר בתרגום עברי מאוחר למקבים, מעין אלה שנכתבו אודותם (להלן).

27 על קורותיו ודרכיו של תרגום השבעים עיין במאמרי 'תרגום השבעים ותרגום עקילס', קובץ תבונות, א, 2 [תשרי תשע"ז], עמ' תתק-תתקמא.

28 חשוב להדגיש שלמרות הכינוי הזהה אין חיבורים אלו בכלל מאמרו של רבי עקיבא (במשנת סנהדרין צ ע"א) שהקורא בספרים החיצוניים אין לו חלק לעולם הבא, שהרי בפירוש ביארו בברייתא (שם ק ע"ב) שכוונת ר"ע היא לספרי מינים (עיי' ביד רמ"ה על סנהדרין, שם, ובשו"ת הריב"ש סי' מה), ומה שהוסיף רב יוסף לאסור לעיין בספר בן סירא (מלבד מילי מעלייתא דאית ביה) הוא מטעם אחר, כמש"נ שם (וע"ע בספר מרגליות הים על סנהדרין, שם, בנוגע לשיטת הירושלמי בזה, וראה באריכות בספרו של רנ"ד רבינוביץ 'בינו שנות דור ודור', ירושלים תשמ"ו, עמ' רסא-רצב, ובעיקר בעמ' רעט-רפא). אף הנהגת רבים מגדולי ישראל, ראשונים ואחרונים, שעיינו בספרי האפוקריפים, הזכירום וציטטום (עיי' במקורות שציינ' א' כהנא במבוא הכללי למהדורתו לספרים החיצוניים, תל אביב תרצ"ז, עמ' XII-XIV, וראה להלן אודות גדולי ישראל שהשתמשו בספרי מקבים), תוכיח שאין כל חשש בדבר, ואדרבה יש להעריך חיבורים אלו כראוי להם, ולדלות מתוכם ידיעות נכבדות על החיים היהודיים העממיים בימי בית המקדש השני.

29 התרגום הלטיני נתכנה וולגטה, והסורי נקרא פשיטתא.

30 אמנם, רבים מסיפוריו של ספרנו נודעו לרבים ע"י כלי שלישי. השתלשלות הדברים היתה כך: יוסף בן מתתיהו הכהן (המכונה גם בשם הרומי יוספוס פלאביוס, הוא היה מצאצאיו של יונתן החשמונאי וחי בימי חורבן בית שני) העתיק בספרו 'קדמוניות היהודים' את רוב רובו של מק"א (אם כי הדברים מנוסחים על ידו מחדש, באופן המהווה במקרים רבים פירוש מעולה למק"א). לאחר כתשע מאות שנה שאב יהודי איטלקי מתוך קדמוניות היהודים (וליתר דיוק מתוך תרגום לטיני שלו, שכן הספר המקורי נכתב ביוונית) שפע של ידיעות ועובדות, עיבדן מחדש, וכתב על פיהם, בעברית, את הספר המכונה יוסיפון. בניגוד ליוסף ב"מ שראה רק את מק"א, הכיר ספרו של יוסיפון גם את מק"ב (בנוסחו הלטיני), ושילב חומר רב מתוכו בספרו. יוסיפון היה אהוד ביותר על יהודי אירופה, וגדולי הראשונים העריכוהו מאוד וציטטוהו רבות (תחת השם 'ספר יוסף בן גוריון'), ובאמצעותו התפרסמו קורות החשמונאים ומעשיהם בקרב העם.

הלכות ומנהגים וליקוטים שונים. בתוך הקובץ הובאה גם העתקה 'מספר חשמונים' ובה נוסח עברי של קטעים ארוכים ונכבדים של מק"א (המשתרעים על פני 91 עמודים מכה"י)³¹. תרגום זה קרוב מאוד אל המקור (הלטיני), אך לפעמים הוא מקצר מעט, ובמקום אחד מופיעה בו גירסה מחודשת וחשובה מאוד³², ואפשר שיש לראות בכה"י עד לנוסח ישן ואבוד. מסתבר שיצירה זו חוברת בזמן מוקדם יותר באיטליה³³, ומשם נתגלגלה לאשכנז, ויש מי ששיער שגם רש"י הכירה והשתמש בה³⁴.

תרגום עברי אחר נמצא בכ"י פריס 585, שבו הובאו תוכנם של פרקים א-ה ומקצת פ"ו של מק"א ורובו של מק"ב, בסגנון מורחב ופראפרזי. מן הענין להעתיק כאן את לשון הסופר בקולופון כה"י: "אני הכותב כתבתי כל זה הענין בכאן בפאה, בשנת חמשת אלפים ומאתים ושנים ליצירה, מפי גוי חכם אחד שמצאו כתוב בספר אחד ... והגוי היה מפרש אלי בלעז, ואני כותב בלשון קודש. והנוצרים קורין לזה הכתוב לה אישטוריא די לוש מקבאוש (-היסטוריית המקבים), על שם יהודה מקבאי [ה]נזכר במגלת מתתיה בן יוחנן (-אפשר שכוונתו למגילת אנטיוכוס). ובעבור שראיתי בו גבורות ה' ונפלאותיו שעשה לישראל על ידי מתתיה ובניו, נס היונים ונס גויי הארצות, ולא מצאנוהו כתוב בשום ספר מעשרים וארבעה ספרים שלנו, וגם כן שלא מצאתי בו שום דבר כפירה כנגד תורתנו הקדושה, עלה על דעתי להעתיקו, כדי לספר לכל יבא גבורות השם". בסוף דבריו מביא הכותב מסורת מעניינת אודות ספרי מקבים: "שמעתי מפי חכם יהודי כי כל זה הענין היה כתוב במגלת ...". לדאבון הלב נחסר מכה"י חלקה העיקרי של השמועה, וא"א לעמוד עליה כראוי.

נזכיר בקצרה עוד שני כתבי יד המכילים, בין השאר, תרגומים עבריים עתיקים לספרי מקבים: כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 24°6676 (נכתב במאה ה"ז או ה"ח)³⁵, וכ"י אוקספורד - בודלי, נויבאואר 2195 (נכתב במאה ה"ז או ה"ח).

31 'ספר חשמונים' זה מוסר על השתלשלות ניסי חנוכה, למן גזירות אנטיוכוס ועד הנצחון והנוכח בית המקדש (פרקים א-ד של מק"א); לאחר מכן מופיעה הכותרת 'מן ניקנור', והסופר מעתיק את סיפור נצחוננו של יהודה המקבי על ניקנור, את ענינה של הברית בין יהודה ורומא, ופרשת נפילתו של יהודה בקרב (דהיינו, חלקים מתוך הפרקים ז-ט של מק"א), ולבסוף בא עמוד אחד שבראשו הכותרת 'ממיתת אנטיוכוס' ובו פרטים מועטים על אחריתו המרה של אנטיוכוס הרשע, חלקם מתוך פ"ו של מק"א וקצתם לקוחים מפ"ט של מק"ב. הסיפור נקטע באמצעו, בשל אבדן 11 דפים מתוך כתב היד.

32 בקטע המקביל לפ"ד נ של מק"א נכתב בכ"י פריס: 'ויקטירו (ואת) [על] המזבח, ויעלו את נרות המנורה, ויקרא אותו נר חנוכה, כי האיר ה' לנו, וידליקם בהיכל.

33 סגנונו של תרגום זה מביא להשערה שיש קשר בינו לבין יוסיפון, ושמו יצאו שני החיבורים מתחת יד אחת.

34 ראה בפ"א הערה 12.

35 אודות תרגום זה עיי' באריכות בספרו של י"ל ביאלר, מן הגנוזים: תאור של כתבי יד ותקנות, ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 36-53, ובעיקר בעמ' 38, 51-52.

בדורות האחרונים תורגם שוב הספר (מלטינית) ע"י ר' אליהו ב"ר גבריאל מורפורגו, שגם הקדים לו פתיחה מעניינת ורשם בשוליו מעט הערות (תרגום זה נמצא בכ"י סינסינטי - היברו יוניון קולג' 05), וע"י יצחק זעקיל פרענקיל שהדפיסו, יחד עם שאר הספרים החיצונים, תחת השם 'כתובים אחרונים' (המבורג, תק"ץ)³⁶. מהדורות מדעיות המכילות תרגום מדוייק (מיוונית, מתוך כ"י קדומים ביותר של תרגום השבעים) וביאורים והערות, פורסמו בשנת תרצ"ז ע"י א' כהנא³⁷ ובשנת תשס"ד ע"י א' רפפורט³⁸.

גדולי ישראל שהשתמשו בספרי מקבים

כאמור, גרם מחסום השפה לכך שספרי המקבים לא היו מוכרים אצל כלל ישראל, ובכל זאת מוצאים אנו לקצת מחכמינו שהשתמשו בהם וציטטום³⁹. נפרט כאן רק את חלקם: ר' דוד גאנז, תלמידו של מהר"ל מפראג, מזכירו כמה פעמים בספרו צמח דוד; רבינו יו"ט ליפמן העליר בעל תוספות יום טוב מבאר על פי ספרנו את דין המשנה (מגילה פ"ג מ"ו) שבחנוכה קוראים בפרשת הקרבנות שהביאו הנשיאים בחנוכת המשכן: "ואני מצאתי בספר מכבי (פ"ד מד-נד), שכשכבשו החשמונאים ליונים מצאו המזבח משוקץ, וסרתו אותו ובנאוהו מחדש, וחנכו אותו בכ"ה בכסליו"; רבי אליהו שפירא מפראג כותב בספרו אליה רבה (סי' תרע א) בענין "הקושיא הא נס דנרות אינו רק ז' ... ולענ"ד לא קשה מידי, דבספר המכבי ובפיוט דשבת שני דחנוכה ובמגילת תענית איתא להדיא שחנוכה באלו ח' ימים, שהיונים שקצו, וסרתו המזבח ובנאוהו מחדש וחנכוהו"; רבי יעקב עמדין (היעב"ץ) מציין בפירושו לטור הנקרא מור וקציעה (סי' שו): "גם יש לידע כי בשדה אדום הסמוך לא"י שמה נתיישבו גם בני ישראל בבית שני, גם היו בכמה מקומות מעורבים יחד, כנראה מספר מלחמות החשמונאים (עיין במק"א פ"ד טו, ס; פ"ה ג; פ"ו לא) ויוסיפון". גם בהלכות חנוכה מסתמך היעב"ץ על ספרנו המכונה על ידו 'ספר מלחמות החשמונאים' (מו"ק סי' תרע, עיי"ש); ר' פנחס אליהו מוילנא כותב בספר הברית (ח"ב מאמר יג פ"ז): "נמצא כתוב על ספר מכבי אשר אצל האומות, שכאשר שלח המלך דימיטריאוס את שר צבאו נקנור לירושלים, הראו לו זקני ישראל בספריהם נוסח התפלות אשר מתפללים על המלך בעת שמקריבים בעבורו קרבנות" (עיין במק"א פ"ז לג); ר' יחיאל מיכל עפשטיין מנובהרדוק מביא בספרו ערוך השולחן (סי' תרע ה): "מבואר בספר חשמונאי (מק"ב פ"ו ו-ז) לפי שע"י הגזרות בטלו אז מלהקריב בחג הסוכות העבר ובשמיני עצרת, ולכן לזכרון זה עשו שמנה ימים חנוכה".

36 תרגומו של פרענקיל נושא אופי ספרותי, ואינו צמוד לגמרי למקור. ראה הערכה אודותיו אצל א' כהנא, הנ"ל בהערה 27, עמ' XV.

37 בתוך: הספרים החיצונים, כרך שני ספר א', ת"א תרצ"ז.

38 א' רפפורט, ספר מקבים א: מבוא, תרגום ופירוש, ירושלים תשס"ד.

39 מסתבר שראו נוסח עברי מעין התרגומים הנזכרים, ואולי היו ביניהם גם יודעי לטינית.

נזכיר גם שני ראשונים שנראה מדבריהם שהכירו את ספרנו⁴⁰: ר' יוסף ב"ר שלמה מקרקשונה אומר בפיוטו לשבת חנוכה⁴¹ המתחיל 'אודך כי אנפת', שאנטיוכוס גזר על כל הנימולים שימשכו ערלתם ויכסו מילתם. לא ידוע על מקור ברור לדברים אלה, אך יתכן שהפייטן הכיר את מק"א, והקיש זאת מדבריו על המתיוונים (פ"א טו): "ויעשו להם ערלה ויעזבו ברית קודש"⁴²; רבינו אברהם אבן עזרא כותב בפירושו לדניאל (ה, כה): "הנכון בעיני כי שש שנים וחדשי' עמדו ישראל בימי אנטיוכוס בצרה גדולה, וכן כתוב בספר יו"ן", ובספר מאור עינים (חלק אמרי בינה פמ"ג, מהדו' וילנא תרכ"ו, עמ' 273) מבאר שכוונת ראב"ע לספר מקבים.

ספר מקבים ומגילת אנטיוכוס

גם לאחר שאבד ספר מקבים המקורי מישראל, עדיין היו סיפורי הניסים וגבורות החשמונאים מהלכים בישראל ונמסרים בעל פה מדור לדור, אלא שמטבע הדברים, קשה שישתמרו הדברים באופן זה בשלימות ובסדר נכון וברור. ואכן, במגילת אנטיוכוס שהועלתה על גבי הכתב רק בבבל, בתקופת הגאונים⁴³, מופיעים פרטים משמעותיים רבים הזהים למסופר במקבים⁴⁴, אולם המסגרת הכללית של מג"א שונה מאוד, ונעדריים ממנה הדיוק והבהירות שספרנו מצטיין בהם.

נס פך השמן

אי אפשר שלא להתייחס כאן לשאלה שהתחבטו בה רבים, מדוע לא נזכרים בספר מקבים מציאת פך השמן הטהור והנרות שדלקו באורח ניסי במשך שמונה ימים, בעוד שבגמרא במסכת שבת (כא ע"ב) אמרו שמצוות החנוכה נתקנו דוקא בשל נס זה. יש שביקשו לתרץ בכה ובכה, אך הם לא שתו לבם לכך שהקושיא איננה רק על ספר מק"א אלא גם על כל המקורות הארצישראלים שעסקו בענינו של חנוכה ולא הזכירו כלל את

40 וראה לעיל ליד הערה 34 על האפשרות שרש"י ראה תרגום עברי של ספרנו.

41 פיוט יוצר זה מובא ברש"י ביחזקאל (כא, יח).

42 עיין מ"ש באריכות בהערה 73 לפ"א.

43 רבים טעו ליחסה לזמנים קדומים מאוד (למרות הקשיים הגדולים הכרוכים בכך), בעטיה של גירסה המופיעה בחלק מדפוס ספר הלכות גדולות: "זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגלת בית חשמונאי", אך בכתבי היד של ספר ה"ג מפורש לנכון: "זקני בית שמי ובית הלל הם כתבו מגילת תענית" (עיין במגילת תענית מהדו' נעם, עמ' 383-384, ובהערה 8 שם). כמו כן, הביאו מדברי רבינו סעדיה גאון שחמשת בניו של מתתיהו הם שכתבו את המגילה, אולם לאחורונה הוכיח הרב י' זייבלד ('חלקו של רס"ג בעריכת מגילת אנטיוכוס וההדרה של הקדמתו', בתוך: חצי גבורים, י' [ניסן תשע"ז], עמ' תשנ-תשנז) בבירור, שדעתו האמתית של רס"ג היא ששורשי המגילה נוסדו ע"י בני חשמונאי, ובמשך דורות רבים נמסר תוכנה בעל פה, ובימי רס"ג כתבוה לראשונה עלי גליון.

44 העמדת שיקוף בבית המקדש, איזכור השם מקבי, דמותו של בגריס (הוא בקהידס של מק"א, עיין בפ"ט של ספרנו הערה 2), הריגת אלו שמלו בנייהם, שריפת אלף שומרי השבת במערה שבה נחבאו, הצום והתפילה במצפה, שמות חמשת בני מתתיהו, נפילת יהודה בקרב, מיתת אלעזר תוך התעסקו עם הפילים ועוד.

פך השמן, ובהם: דרשות חז"ל שבפסיקתא רבתי, נוסח על הנסים ונוסח הנרות הללו (שמקורו במסכת סופרים), פיוטי ר' אלעזר הקליר ושאר פייטני א"י, וכן ספר מק"ב וספרי יוסף בן מתתיהו הכהן (מלחמת היהודים וקדמוניות היהודים). התשובה הנכונה היא כמ"ש ר' נתן פריד ז"ל (במבוא לקונטרס 'מגילת אנטיוכוס מורחבת', שבת תשנ"ב, עמ' ח-ט): "חכמי א"י מימי התלמודים והמדרשים לא ידעו בכלל על נס פך השמן, וכן לא נתקיימה גירסא כזאת בברייתא דמגילת תענית שהיתה בידם! הברייתא במגילת תענית בדפוסים המספרת על נס פך השמן, והמופיעה בסוגית חנוכה במסכת שבת דילן, אינה אלא ברייתא בבליית שנשתרבה שם⁴⁵ ... ברם לא נודעה לחכמי א"י ואף לא לסופרי קורות העתים הקדומים ... שכל אותן המקורות הקודמים, החל מספרי החשמונאים וכלה בפייטני א"י ומקצת מפייטני אירופה הקדמונים לא ידעו כלל שאמנם היה נס בשמן. לשיטתם נקבע חג החנוכה לזכר הנצחונות והנסים שאירעו לבני חשמונאי במלחמותיהם נגד היוונים".

מובן שהדבר אומר דרשני, מדוע אכן נתעלם נס זה מבני ציון היקרים? ר' נתן פריד רמז (שם הערה 64) בקיצור נמרץ לפשר הענין: "שלא הדגישו נס פך השמן, משום שנס דומה היה מעשה בכל יום, בנר מערבי שבמנורת בית המקדש (שבת כב ע"ב)", ויש להרחיב מעט את הביאור (ע"פ מ"ש הג"ר יצחק ישעיה ווייס שליט"א בספרו ברכת אלישע ח"ב, עמ' רנא-רנג, אודות נוסח על הנסים, עיי"ש): בני ארץ ישראל היו מורגלים בנר המערבי ובעשר הנסים שנעשו יום יום בבית המקדש (אבות פ"ה מ"ה), ולא התרשמו במיוחד מנס פך השמן. מאידך, גזירות הדת והרדיפות הקשות תקפו עליהם אחרי זמן ארוך של עצמאות רוחנית (אע"פ שעד אז היו כפופים במיסים לשלטון זר) – משאירע הנס, והם גברו על אויביהם, הדגישו רק את התשועה שהיו בה חידוש ומשמעות עבורם, 'מסרת גבורים ביד חלשים, ורבים ביד מעטים, וטמאים ביד טהורים, ורשעים ביד צדיקים, וזדים ביד עוסקי תורתך', ואילו נס פך השמן כמעט שלא צויין על ידם, וזכרו הלך ונשתכח מאתם. ולעומתם בני בבל שסבלו הרבה מהשליטים המתחלפים (עיי"ן בגיטין יז ע"א), וחשו תמיד כיצד שומר הקב"ה על כבשתו הנתונה בין שבעים זאבים, לא ראו את נס הנצחון על היוונים כסיבה מספקת לקבוע חג מחמתו, ולפיכך שאלו 'מאי חנוכה' (שבת כא ע"ב, וכפירש"י שם: "על איזה נס קבעוה"), והשיבו שחנוכה נתקן בשל פך השמן המועט שהדליקו ממנו שמונה ימים, דבר שהיה פלא בלתי רגיל כלל לעיניהם.

המהדורה הנוכחית

הכל תלוי במזל אפילו ספר שבהיכל. עד כה לא היתה לשלומי אמוני ישראל מהדורה ראויה של ספר חשוב זה, עד שקם איש יקר רוח ואציל הרעיון ר' משה אריאל פוס אשר ביקש לזכות את ישראל ויגע בכל מאוודו וכוחו ולא חסך כל מאמץ בכדי להוציא לפועל מהדורה זו.

⁴⁵ עיי"ש במה שהרחיב בנוגע למגילת תענית ונס פך השמן, וע"ע במגילת תענית, מהדו' נעם, עמ' 267-268, 270-272, ובמאמרו של י' רוזנטל, 'דף חדש של מגילת תענית וביאורה', תרביץ, עז (ניסן-אלול תשס"ח), עמ' 397-398.

במהדורתנו נקבע נוסח הפנים ע"פ מהדו' כהנא, אך במקומות רבים שינינו ותיקנו על פי דעות חוקרים וחכמים שונים וע"פ התייעצות עם מומחים.

הרבינו להשוות לדברי חז"ל בתלמודים ובמדרשים ובמגילת תענית שבה צוינו מספר מועדים הקשורים לספר.

הבאנו השוואות מרובות מספרי יוסף בן מתתיהו הכהן – מלחמת היהודים וקדמוניות היהודים, כיון שהוא מהווה עד קדום מאוד לנוסח מק"א וגם פרשן חשוב שלו.

לעיל הזכרנו את 'ספר חשמונים' העתיק הנמצא בכ"י פריס 326, ואת חשיבותו הרבה. הספר נדפס בברלין בשנת תרנ"ה ע"י ד' חוואלזון תחת השם 'שריד ופליט מתרגום עברי ישן לספר הראשון מספרי החשמונאים', אולם פרסום זה נעשה באופן חפז ולקוי ונפלו בו שגיאות רבות⁴⁶. במהלך עבודתנו העתקנו שוב את ספר חשמונים מתוך כ"י פריס 326 גופו, בדיוק רב, והבאנו את לשונו בהערות (בשם 'כ"י פ'), וכך מונח לפני הקורא תרגום עברי נוסף למק"א הכתוב בסגנון קדום ומיוחד. במקומות מועטים שבהם לשונו של כה"י זהה, או כמעט זהה, לנוסח הפנים שלנו לא העתקנוהו ע"מ לא לכפול את הדברים.

בנוסף, השתדלנו להעיר ולהאיר כל ענין מוקשה, ולבארו כיד ה' הטובה עלינו, כשאנו נעזרים רבות בהערותיהם של כהנא ורפפורט במהדורתם.

השתדלנו ככל האפשר לציין זיהויים למקומות הנזכרים בספר ולפרט אודות התגליות העולות מתוך החפירות הארכיאולוגיות באתרים רבים. בתחום זה נעזרנו, בין השאר, בספר אנציקלופדיה לגיאוגרפיה תלמודית של פנחס נאמן ובפירושי דעת מקרא לתנ"ך, ובעזרתם המרובה של הרב יהודה לנדי והרב פרופ' יואל אליצור.

כדי להוסיף הבנה ולקרב אל השכל את המאורעות וההתרחשויות, הבאנו תצלומים ואיורים רבים של המקומות והאישים הנזכרים (לגבי הדיוקנאות הסתמכנו על פסק השו"ע והרמ"א ביו"ד סי' קמא ס"ז, ועל דברי המג"א בס"י רכה סק"כ ובס"י שז סקכ"ג).

צירפנו מפות מקצועיות אשר נעשו בידי אמן מור ראובן סופר, שבעזרתן יובן אל נכון היכן נמצאים הערים והארצות הנזכרים בספר.

⁴⁶ יש להזכיר בייחוד טעות מוזרה שנכשלו בה חוקרים חשובים. ב'שריד ופליט' (עמ' 11) נדפס: "ויטרהו את ההיכל אשר טמאוהו ובאליהם ובשיקוציהם, ויוציאו את הנשים אשר נטמאו ממקום הטמא". בעקבות נוסח פלאי זה יצאו מספר חכמים לבקש זיקה בין ספר חשמונים לסכוליון פ' של מגילת תענית שבו נמסר: "בעשרים ותלתא במרחשון סתור סורגיא מן עזרתא – מפני שבנו שם גוים מקום והעמידו עלי את הזונות, וכשתקפה יד בית חשמונאי נטלוהו מהן וסתרוהו" (ראה באריכות במגילת תענית, מהדו' נעם, עמ' 239-242, ובעיקר בעמ' 241-242). אך העיון בגוף כ"פ מוכיח שלא מיניה ולא מקצתיה, ולשונו האמיתית של ספר חשמונים היא "ויוציאו את האבנים", ואין כל הבדל בינו לבין מק"א המספר (כפ"ד מג): "ויוציאו את אבני השיקוץ". אגב נבהיר את המונחים המשמשים תדיר בהערותינו: סכוליון א' וסכוליון פ' הם הכינויים המקובלים במחקר לשני הנוסחים (המצויים בכ"י אוקספורד וככ"י פרמה) של הברייתות הנספחות למגילת תענית, המכילות ביאורים ונימוקים למועדים שנקבעו במגילה.

השקעה גדולה מאוד נעשתה במראהו של הספר. נוספו כותרות משנה כדי להפריד בין הדבקים, עימוד מרווח ובהיר, עיצוב גרפי מרהיב עין, לתועלת כל המעיינים בספר, קטנים עם גדולים.

רשימת הספרים שנעשה בהם שימוש מרובה וקיצוריהם

סדר עולם – סדר עולם: מהדורה מדעית, פירוש ומבוא, ח' מיליקובסקי, ירושלים תשע"ג

מגילת תענית – ו' נעם, מגילת תענית: הנוסחים, פשרם, תולדותיהם – בצירוף מהדורה ביקורתית, ירושלים תשס"ד

בר"ר – בראשית רבה, מהד' ראם, ווילנה תרפ"ג

ויק"ר – ויקרא רבה, מהד' ראם, ווילנה תרפ"ג

אוצ"מ – י"ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים, ניו יורק תרע"ה

פירוש רס"ג לדניאל – מהדו' ר"י קאפח, ירושלים תשמ"א

מגילת אנטיוכוס – לפי הנוסח הנדפס בספר ממלכת כהנים (להלן)

תרגום רס"ג למגילת אנטיוכוס – בסוף הפירוש לדניאל מהדו' ר"י קאפח הנ"ל

כי"פ – 'ספר חשמונים' שבכתב יד פריס 326

ממלכת כהנים – רמ"ח לייטר, מודיעין עילית תשס"ו

כהנא – מקבים א, ספרים החיצונים, ת"א תרצ"ז

מק"ב – מקבים ב, כנ"ל

מלחמת היהודים – ש' חגי, מהדו' חמישית, ירושלים תשנ"ג

קדמוניות היהודים – א' שליט, ירושלים תשכ"ג, הדפסה תשיעית תשע"א

יוסיפון – מהדו' ד' פלוסר, ירושלים תשמ"א

יהודה החשמונאית – מ' שטרן, יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי: פרקים בהיסטוריה מדינית, ערך ד' שוורץ, ירושלים תשנ"ה, הדפסה שניה 1999

אגמור בשיר מזמור

אילו פי מלא שירה כים ולשוני רינה כהמון גליו, לא אוכל לשבח ולהודות כראוי לקב"ה החונן לאדם דעת ונותן לעיף כח, שהביאני עד הלום וזיכני להשלים את המלאכה הרבה, ואני תפילה שיזכני השי"ת להמשיך עוד בעבודת הקודש בלי טרדה ובלי מכשול בשמחה ובטוב לבב מרוב כל.

בכל לבי אברך ואודה לר' אריאל פוס, אשר כאמור הוא זה שיזם ודרבן יצירה זו, אילולי נחישותו ומרצו לא היינו מגיעים עד הלום.

אביע את רגשי תודתי לרבנים הגאונים ר' יצחק ישעיה ווייס ור' יהודה לנדי שלמדתי מפיהם ומפי כתבם הרבה חכמה ודעת ונהייתי מהם עצה ותושיה, ואף הם מצדם הרבו לסייעני בלונ"ח; לרב יואל אליצור שענה בסבר פנים יפות לשאלותי אודות זיהוי המקומות הנזכרים בספר; לידידי ר' אריאל אביני ור' אברהם צבי אייזיקוביץ שברוחב דעתם ובבקיאותם הרבה עזרוני בבירור וליבון עניינים עמומים ומוקשים; לידידי ר' יהושע ינקלביץ שבידיעותיו היסודיות בתרגום השבעים ובתרגומיו הלטיניים והסוריים בירר למעני הרבה מנוסחי הספר; לידידי ר' יעקב ישראל סטל ור' אבישי אלבום מספריית הרמב"ם שהמציאו לי הרבה ספרים נחוצים ומאמרים מועילים שסייעו לי מאוד במלאכתי; לר' חיים גורדון שהקדיש יום שלם וטרח בנסיעה עבור צילומים איכותיים לצורך הספר; לגיסי ר' ישראל בן מו"ח הגה"ח ר' יצחק לנגנויער שליט"א שטרח הרבה עבור הספר; למפיק ר' משה שוחט שליווה את הרעיון מראשית יצירתו ועד לגמר המושלם של הספר; לאביעד בן סימון ועובדי הסטודיו שהשקיעו יגיעה רבה ומח ולב לילות כימים על מנת שייצא הספר באופן מפואר ומיוחד.

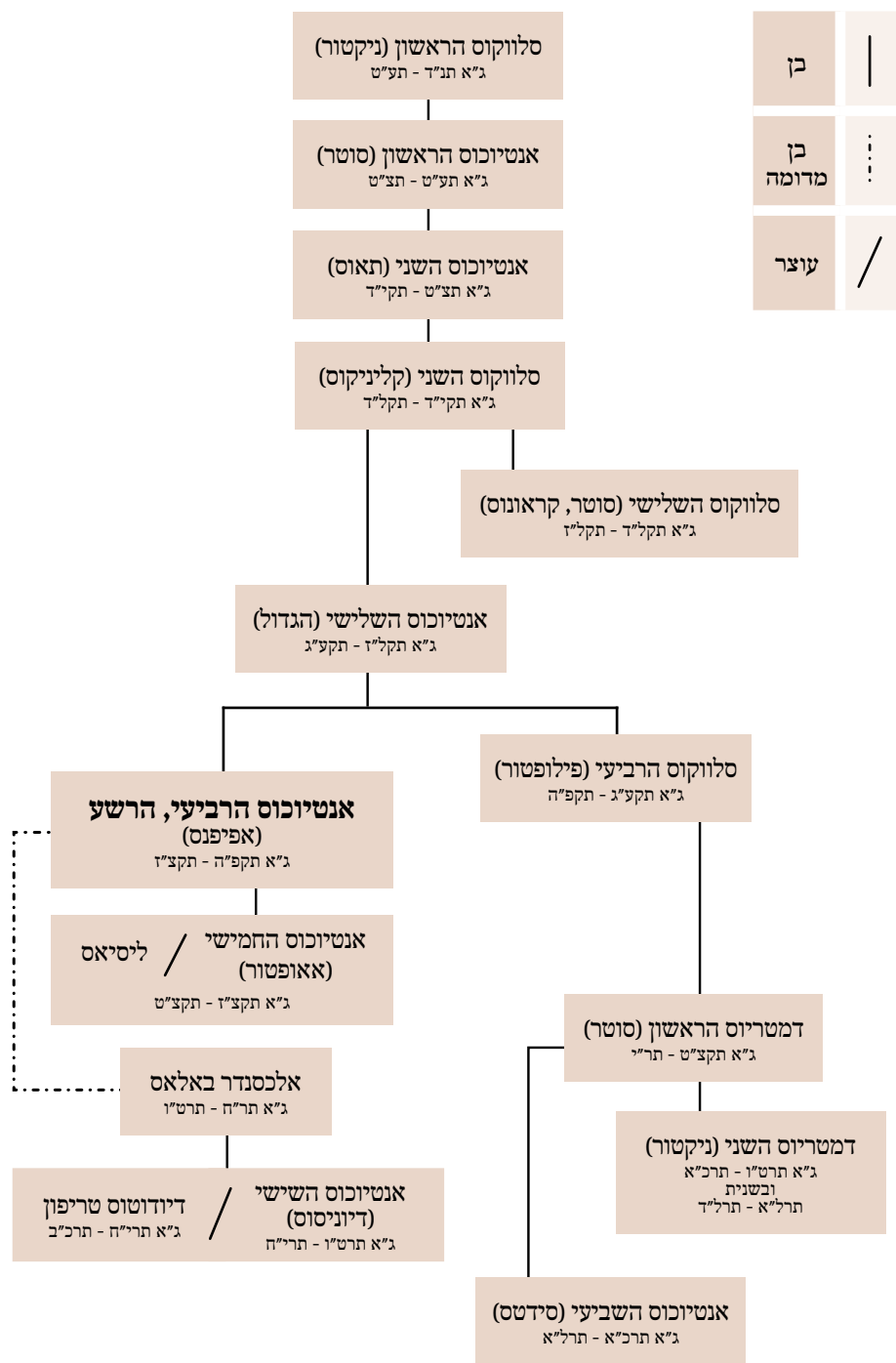
אחרונים חביבים, בני משפחתי היקרים, הורי, רעייתי וילדי, ה' עליהם יחיו, המסייעים בעדי תמיד בכל לב ובכל נפש ובכל מאוד, ובפרט בזמן האחרון בעת העיסוק בספר.

ישאו כולם ברכה וצדקה מעם ה', ישלם ה' פעלם ותהי משכורתם שלמה ברוחניות ובגשמיות ובכל טוב.

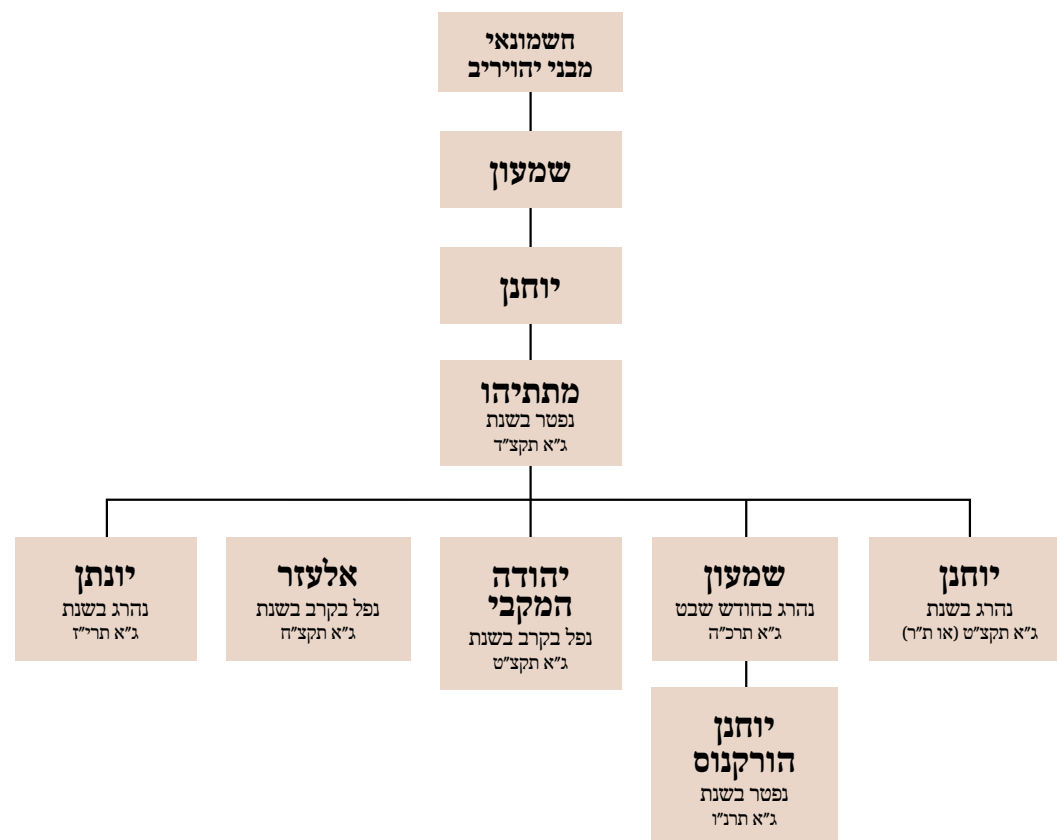
לוי יצחק חריטן

ימי החנוכה תשע"ח

מלכי בית סלוקוס ושנות ממשלתם

בית חשמונאי

כשעמדה מלכות יוון הרשעה
על עמך ישראל להשכיחם
תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך
(מתוך נוסח על הנסים)

פרק ראשון

אלכסנדר מוקדון ויורשיו

- (א) ויהי אחרי הַפּוֹת אֶלְכִסְנַדְרִי בֶן פִּילִיפּוֹס הַמִּקְדוֹנִי¹ אֲשֶׁר יָצָא מֵאַרְיֵן בְּתַיִם³ [את חיל פרס], וַיֵּךְ אֶת דְּרִיּוֹשׁ⁴ מֶלֶךְ פֶּרַס וּמְדִי⁵, וַיִּמְלֹךְ תַּחְתּוֹ בְּרֵאשׁוֹנָה בְּאַרְיֵן יוֹן⁶.
- (ב) וַיַּעְרוֹךְ מַלְחָמוֹת רַבּוֹת, וַיִּלְכֹּד מִבְּצָרִים⁷, וַיִּשְׁחַט מַלְכֵי אַרְיֵן.
- (ג) וַיָּבֹא עַד קְצוֹת הָאָרֶץ⁸, וַיִּקַּח שָׁלַל גּוֹיִם רַבִּים, וַתִּשְׁקוּט⁹ הָאָרֶץ לִפְנָיו, וַיָּרַם וַיִּגְבֵּה לְבוֹ¹⁰.

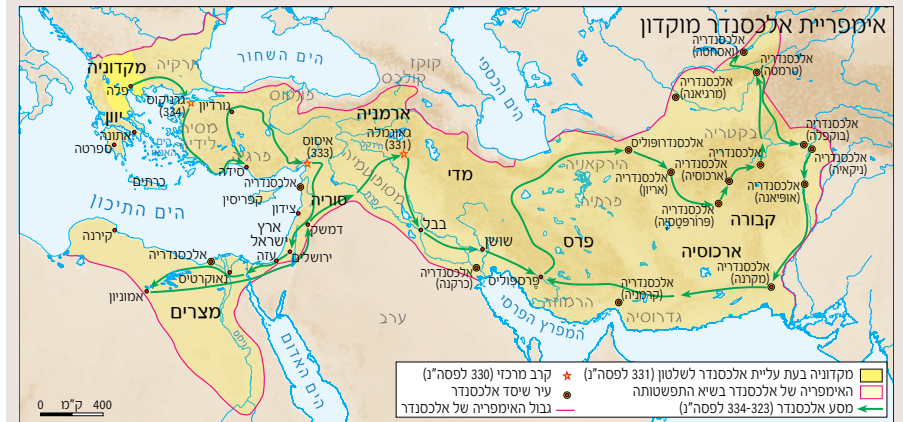
פסיפס קדום מאוד שהתגלה בפומפיי, ובו תיאור של הקרב בין אלכסנדר מוקדון (משמאל) לדריווש הפרסי (מימין)

- 1 בכ"פ: "אלכסנדרוס", וכרגיל בלשון חז"ל.
- 2 אלכסנדר מוקדון חי בין השנים ג"א ת"ד-תל"ז (323-356 לפני סה"נ). בהיותו בן עשרים מלך על מקדוניה שבצפון יוון, תחת אביו פיליפוס שנרצח ע"י מתנקש.
- 3 ראה בבראשית (י, ד): "ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים", ובירמיה (ב, י) וביחזקאל (כו, ח): "איי כתיים". יוסף בן מתתיהו מספר בקדמוניות היהודים (ספר ראשון, ו, א, עמ' 15): "ובני יוון בן יפת ... וכתים תפש את אי הכתים, שנקרא כיום קפריסין, וממנו קראו העברים כתים לכל האיים ולרוב מדינות הים". כאן (ולקמן פ"ח ה) הכוונה למקדוניה.
- 4 דריוש הפרסי, המכונה קודמונוס. מלך בשנים ג"א תכ"ה-ת"ל (330-335 לפני סה"נ).
- 5 אודות כיבוש האימפריה הפרסית ע"י אלכסנדר ראה בקדמוניות היהודים (ספר אחד עשר ח א-ג, עמ' 28-29) וביוסיפון (עמ' 54 ועמ' 58-59) וביתר פירוט באנצ"ע (ח"ג, ערך 'אלכסנדר מוקדון', עמ' 640-646).
- 6 כהנא מציע שהכוונה היא שאלכסנדר היה המלך היווני הראשון שמלך על פרס ומדי. אחרים מפרשים שאלכסנדר מלך תחילה, במקום דריוש, על אסיה הקטנה המכונה במקורות מזרחיים 'יוון' (-אינייה).
- 7 ערים מבוצרות.
- 8 מסתבר שהכוונה להודו הרחוקה. וראה בתמיד (לב ע"א) באריכות על מסע אלכסנדר למדינת אפריקי' דרך הרי החושך, וע"ע ביוסיפון (עמ' 59): "וילכוד אלכסנדרוס את מלכות מדי ופרס ... וכבוש כל מזרח ויפתח את כל מסתרי הודו ויבא עד הרי חושך וילך עד סוף כל הארץ ... וימשול בכל הגוים כאשר ימשול הרועה על עדרו".
- 9 בכ"פ: "ותחיל הארץ מפניו".
- 10 עיין בירושלמי ע"ז (פ"ג ה"א): "וחכמים אומרים אינו אסור אלא כל [צלם] שיש בידו מקל או ציפור או כדור. מקל - שהיה רודה בו את העולם. ציפור - ותמצא כקן ידי לחיל העמים

- (ד) ויאסוף חיל כבד מאוד, וימלוך על ארצות גוים ורוזנים¹¹, ויהיו לו למס.
- (ה) ויהי אחר הדברים האלה, ויפול למשכב, וידע כי ימות.
- (ו) ויקרא לעבדיו¹² הנכבדים אשר גדלו אתו מנעוריו, ויחלק להם את מלכותו¹³ בעודנו חי.

(ישעיה י, יד). כדור – שהעולם עשוי ככדור. א"ר יונה: אלכסנדרוס מוקדון כד בעא מיסק לעיל והוה סלק וסלק סלק עד שראה את העולם ככדור ואת הים כקערה, בגין כן ציירין לה בכדורא בידה".

11 אלכסנדר נלחם וכבש ארצות ועמים רבים, ביניהם: יוון ושבתיה, פרס, מצרים וחלק מהודו. אודות נצחונותיו של אלכסנדר התנבא כבר דניאל איש חמדות, ואמר (דניאל יא, ב-ג): "הנה עוד שלשה מלכים עמדים לפרס, והרביעי יעשיר עשר גדול מכל, וכחזקתו בעשרו יעיר הכל את מלכות יון. ועמד מלך גבור ומשל ממשל רב ועשה כרצונו". ופירש: "וכחזקתו – של דרוש. בעשרו יעיר – את כל מלכותו להלחם עם מלכות יון. ועמד מלך גבור – ביון הוא אלכסנדרוס מוקדון. ועשה כרצונו – בדריוש מלך פרס ויהרגוה ויקבל מלכותו וישתעבדו פרסיים ליונים". ובפירוש רס"ג מבואר: "אמרו ועמד מלך גבור, חקרנו מה שהיה ומצאנוהו... אלכסנדרוס. ואמרו ומשל ממשל רב, כוונתו בזה רוב העולם. ואמרו ועשה כרצונו, שיהרוס ויבנה ויעביר עמים מארץ אל ארץ", וראה עוד בפירושי רס"ג ומלבי"ם לדניאל (ח, ה-ו). ועיין בקדמוניות היהודים (שם, ח, ה, עמ' 30): "אז עלה [אלכסנדר] אל בית המקדש והקריב לאלהים לפי הוריות הכהן הגדול, וחלק כבוד לכהן הגדול ולכהנים כראוי להם). וכשהראו לו את ספר דניאל, בו אמר (הנביא) שאחד מההלנים יהרוס את מלכות הפרסים, אמר בלבו שהוא האיש המיועד, ושמו", וראה גם ביוסיפון (עמ' 57) בהרחבה ובשינויים.

12 הכוונה למקורביו אנשי החצר. בכ"פ הגירסא: "ויקרא את נערי הנכבדים אשר גדלו עמו מנעוריהם" (והשוה למל"א יב, ח: "הילדים אשר גדלו אתו"), ובפראפרזה למקבים שבכ"י פריס 585: "ויקרא לשושביניו". יתכן שרש"י הכיר את הנוסח שבכ"פ, ובעקבותיו כתב בפירושו לדניאל (ח, כב): "שחלק אלכסנדרוס מוקדון מלכותו במוותו לארבע ילדים" (פלוסר, יוסיפון, עמ' 60 הערה 80).

13 אף יוסיפון (עמ' 59-60) מספר: "והוא במזרח, ויכר את יום מותו ויחלק את הארץ לארבעה ראשים... וימשילם בכל ממשלתו ויהיו לארבעה מלכים. המה היו ארבעה ראשי נמר אשר

אכלו את עם יהודה".

אולם, לאמיתו של דבר, אלכסנדר מוקדון לא חילק כלל בעצמו את ממלכתו, שכן הוא מת באופן חטוף, ואף לא השאיר אחריו יורש הראוי לשלטון. מלחמות רבות וממושכות ניטשו בין שרי מוקדון מושלי הארצות השונות, ובסופן התפלגה הממלכה לארבעה: סלווקוס (המכונה 'ניקטור') מלך על בבל, סוריה, פרס ורובה של אסיה (וראה במדרש תהלים ט, ח: "סלייקוס בנה סליקיא", היא בירת הממלכה סלווקיה שעל החידקל), ליסימכוס מלך על תראקיה ואסיה הקטנה, קסנדרוס על מקדוניה, ותלמי מלך על מצרים וארץ ישראל (סלווקוס ותלמי נזכרים ברשימת מלכי יוון שבברייתא דסדר עולם פ"ל בשמות 'טלימון, סליקס'). ראה על כל זה בקדמוניות היהודים (ספר שנים עשר, א, א, עמ' 35) ובפירוט נרחב באנצ"ע (ח"ב, ערך 'דיאדוכים', עמ' 302-307).

ארבעת יורשיו של אלכסנדר מוקדון

סלווקוס הראשון, תלמי הראשון, ליסימכוס, קסנדרוס

את התפצלות מלכות אלכסנדר ניבא דניאל (יא, ד): "וכעמדו תשבר מלכותו ותחץ לארבע רוחות השמים ולא לאחרייתו ולא כמשלו אשר משל כי תנתש מלכותו ולאחריים מלבד אלה". ופירש: "וכעמדו תשבר מלכותו – וכשיתחזק הרבה ויעמוד על חזקתו תשבר מלכותו שימות. ותחץ לארבע רוחות השמים – כתוב בספר בן גוריון (- יוסיפון) שחלק מלכותו לארבע ראשים... ולא לאחרייתו – ולא תבא הממשלה לבניו... ולא כמשלו אשר משל – ולא תהא מלכות של אלו חזקה כמו של אלכסנדרוס. כי תנתש מלכותו – לחלק לארבע ראשים הללו ולאחריים מלבד אלה". ובחלומו ראה דניאל (ו, ו): "וַאֲרוֹ אֶחָדִי כְּנֶגְדִי וְלֹהַ גִּפְיִן אֶרְבַּע דֵּי עוֹף עַל גְּבֵה וְאַרְבַּעָה רֵאשִׁין לְחִזְיוֹתָא וְשִׁלְטָן יְהִיב לֵהּ, וּבְרִשִׁי: "הם ד' מושלים שחלק להם אלכסנדרוס מוקדון במוותו את מלכותו". ועוד חזוה דניאל (ג, ח): "והנה איל אחד עמד

בימי מתתיהו בן יוחנן
כהן גדול חשמונאי ובניו
(מתוך נוסח על הנסים)

פרק שני

א) בימים ההם קם מתתיהו בן יוחנן בן שמעון¹, כהן² מבני יהויריב³ מירושלים, וישב במודיעים⁴.

1 יוסף ב"מ מזכיר פרט נוסף (קדמוניות היהודים, ספר שנים עשר ו א, עמ' 57): "בעת ההיא היה איש אחד יושב במודיעין, כפר ביהודה, ושמו מתתיהו בן יוחנן בן שמעון בן חשמונאי, כוהן ממשמר יהויריב, איש ירושלים", וכך רגילים חז"ל לקרוא לצאצאי מתתיהו 'בני חשמונאי' או 'בית חשמונאי', וכ"ה בנוסח 'על הנסים'. אודות ביאור שם זה ועל אופן הגייתו עיין במה שאסף והאריך בשו"ת יביע אומר (ח"ה, או"ח סי' נג).

2 בנוסח 'על הנסים' הוא מכונה: "מתתיהו בן יוחנן כהן גדול", ובמגילה (יא ע"א) איתא: "ולא געלתים - בימי יוונים, שהעמדתם להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיהו כהן גדול", ובתרגום שיה"ש (ו, ז): "מתתיהו כהנא רבא ובנוהי דאנון צדיקין ומקיימין פקודיא ופתגמי אורייתא בצחותא", ובמגילת אנטיוכוס (פסוק יד): "יוחנן בר מתתיהו כהנא די יהוד". לאמיתו של דבר לא מצינו בחז"ל ובמקורות אחרים שמתתיהו שימש ככהונה גדולה בביהמ"ק (עיין ביומא ט ע"א ובחדושי אגדות למהרש"א בפסחים נו ע"א סוף ד"ה ויכנס יוחנן ובחז"ס שם ד"ה ויכנס ישמעאל), וראה בשו"ת אבני חפץ לר' אהרן לויין אב"ד רישא (סי' נה אות ט): "דמה שכינו את מתתיהו בשם כהן גדול לא כינו אותו כן משום ששימש ככהונה גדולה, דבאמת לא היה כהן גדול... ורק נתכנה בתואר כהן גדול להוראת המעלה, והיינו שהיה כהן מצוין ומפורסם בימיו", וכ"כ ר"ש רוטנברג בספרו תולדות עם עולם, ח"ב, ירושלים תשל"ג, עמ' תה (והדברים דומים למ"ש האבודרהם בפירושו לסדר אתה כוננת המיוחס ליוסי בן יוסי כהן גדול [תשלום אבודרהם, ברלין תר"פ, עמ' 37]: "וי"א שלא היה כהן גדול ממש, אלא כהן היה וגדול בדורו, ולפיכך נקרא כהן גדול". והשוה גם לתרגום התורה המיוחס ליונתן [ויקרא טז, א] הקורא לנדב ואביהו "כהניא רברביא").

3 משמרת יהויריב היתה הראשונה מכ"ד משמרות כהונה (דבה"א כד, ז, ועיין בערכין יג ע"א ובתוס' ד"ה שאפילו), ומקום מושבה היה במירון שבגליל. בברייתא דסדר עולם (פ"ל) ובתענית (כט ע"א) מבואר שבית המקדש חרב בשבוע של יהויריב, ולפי"ז סימן יפה היה לבני משמר זה שבימי יוונים זכו הם לנצח את האויבים ולקומם ולחנוך את הבית מחדש. מסורת שונה היתה בידי ר' אלעזר הקליר המפייט בקדושתת 'אעדיף כל שמונה': "נדמו כחיות נמר, גדיותי במענם לנמר, ויעורו פרחי אָמֵר, משרתי כולו כבוד אומר, רעצום ותכנו נוף על מכונו וששו בזאת חנוכה" (ממלכת כהנים, עמ' 170-171), ובפיוט 'איד נכון לצלעי' אומר הקליר: "צוחה עלתה בבית יה, ועוררה שלהבת יה, מקום מתיתיה. קנאו חמשה, להקים דת חמשה, כממים נמשה. רצו עד מודיעית, יונים שם להבעית, על נקמת שביעית... ארבעת ראשי נמר, רצצו פרחי אָמֵר, בגזרת שומר. לבשר בחוצות יבנית, כי קצצה חנית, כל לשון יונית" (שם, עמ' רכו-רכט). לפי מסורת זו נמנו מתתיהו ובניו על משמרת אימר, המשמר הט"ז מתוך כ"ד המשמרות (דבה"א כד, יד) שמקומו היה ביבנית, וראה בתענית (כו ע"א) ובערכין (יב ע"ב): "ארבעה משמרות עלו מן הגולה, ואלו הן: ידעיה, הרים, פשחור ואימר", ובירושלמי תענית (פ"ד ה"ה): "אימר היא היתה קטנה שבמשמרות, והיא היתה מוציאה שמונים וחמשה אלף פירחי כהונה" (וראה מ"ש ש' אליצור, 'פיוטי החנוכה: סמל מול ריאליה', בתוך: ימי בית חשמונאי, ירושלים תשנ"ו, עמ' 307).

4 בכ"פ: "וישב בהר המודיעי". בפשטות, כוונת כותב ספרנו היא שמתתיהו היה גר בירושלים,

שרידים יהודיים מתקופת החשמונאים שנמצאו באיזור מודיעין

שרידי מקוה טהרה בחורבת אום אל עומדאן

שרידי בית כנסת מתקופת החשמונאים בחורבת אום אל עומדאן

ארון קבורה שנמצא במערה, ליד כביש 443, ועליו חרוטים השמות 'שמעון', 'אלעזר'

חצר מערת קבורה מהתקופה החשמונאית, בצד כביש 443

ב) ולו חמשה בנים. יוחנן הנקרא ⁵גדי.

ג) שמעון הנקרא תרסי.

ד) יהודה הנקרא מקבי⁶.

ועתה קם ועזבה, כנראה מחמת הגזירות הקשות, והתיישב במודיעים (מקום קבורת אבותיו, ראה להלן בסוף הפרק). יוסיפון (עמ' 76) כותב: "ויעש כן פיליפוס והשרים אשר עמו, וימח את כל אשר מצא שומר התורה, רק אשר ברחו עם מתתיהו בן יוחנן בהר המודיעית וימלטו". מודיעים היתה חקוקה מירושלים מהלך חמשה עשר מיל (פסחים צג ע"ב). ר' אשתורי הפרחי מזהה את מודיעים כ'מידעה' שהיא כנראה 'ח'רבת מידיא' שנמצאת על רכס הר ממערב לנחל מודיעין, מול הכפר הערבי אל מידיה ובסמוך ליישוב מבוא מודיעים (עין נפתור ופרח פי"א מסלול ג, מהדו' בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' סב ובהערה 129 שם, ובמאמרם של ב' יוסו ול' פרי נויקמן של מודיעין החשמנואית ומודיעתא הביזנטית', קתדרה, 125 (תשרי תשס"ח), עמ' 5-20).

5 אין לדעת על שום מה נקראו בני מתתיהו בכינויים הבאים. (בכ"פ לא נזכרו כלל הכינויים, ובפראפרזה למקבים שבכ"פ פריס 585 כתוב: "ואלה שמותם בלשון עברי ובלשון יווני: יוחנן הנקרא גאראדיש ושמעון הנקרא תשי יהודה הנקרא מקבי ואלעזר הנקרא אבארוך ויונתן הנקרא אפוש" [הניקוד במקור], וראה את דברי ר' אברהם זכות בספר יחסין (מאמר שיש): "מתתיה ... היו לו ה' בנים ... והחליפו שמם: יוחנן ידוע, שמעון תשי, יהודה מכבאי, ועל שמו נקראו מקאבואוש, אלעזר ויונתן לא החליפו שמותם".)

6 היות שהמקור העברי של ספרנו אבד נחלקו החוקרים כיצד יש לתעתק את הכתוב ביוונית Μακαβαίος, אם 'מקבי' או 'מכבי'. את הצורה 'מקבי' מבארים מלשון מִקְבֵּת דהיינו פטיש (עין בשופטים ד, כא). יתכן שיהודה כונה כך על שהיה מכה באויבים כמו פטיש, וראה במגילת אנטיוכוס (פסוק כז) המספרת על יוחנן בן מתתיהו: "במותבותיה בנא מנרתא (נ"א: עמודא), וקרא שמה מקבי קטייל תקיפין" (גם בתרגום רס"ג למג"א, עמ' רכה, כתוב 'מקבי' ולא 'מכבי', ועיי"ש בהערה 46, אמנם ראה מ"ש הרב נתן פריד במאמרו 'על מנהג קריאת מגילת אנטיוכוס בחנוכה', בתוך: מנהגי ישראל, ח"ה, עמ' קד הערה 8). יש שרצו לומר שיהודה נקרא כן לפי שראשו היה דומה למקבת, אך לפי מה שכתב יוסף ב"מ (קדמוניות היהודים, ספר שנים עשר י, סוף עמ' 69) שיהודה שימש ככהן גדול בבית המקדש לא תיתכן השערה זו, שהרי מפורש במשנה בבכורות (מג ע"א) שהמקבן פסול לעבודה.

לצורה 'מכבי' הוצע ביאור שהיא על שם העיר מִכְבְּנָה הנזכרת בדברי הימים (א ב, מט), או על שמו של מִכְבְּנֵי מגיבורי דוד (דבה"א יב, יד), וראה ביוסיפון (עמ' 79): "בני יהודה הנקרא שמך מכבי על גבורתך". ויש שדרשו שם זה בדרך נוטריקון, ראה בפירושי סידור התפילה לרוקח (עמ' ריט): "על דגל יהודה במלחמת חשמונאים, בשעה שנצחו ליוונים, היה כתוב מי כמכה באלים ה', כלומר שעזרת לנו לנצח הרשעים. זהו שיסד הפייט (באודך כי אנפת): מכבי יהודה, מכבי נוטריקון מ'י כ'מוך ב'אלים 'הוה", וכ"כ ר' יוסף כספי בספרו אדני כסף על זכריה (י, 1): "יהודה המושל המופלג שהיה בזרע חשמונאי הנקרא יהודה מכבי, מצד שזה היה האות הכתוב על דגלו, עם נקודתו, להורות מ'י כ'מוכה ב'אלים י". ועיין גם בצרור המור (פרי ואתחנן) "מי כמוך באלים ה' בראשי תיבות מכבי" שעולה ע"ב, ולפי שהוא דבר סתר עונים בו ברוך כבוד ה' ממקומו בר"ת בכ"מ. ולכן לפי טעם זה היו קורין לחשמונאים מכביא"ש על שם זה הסוד שהיו נוצחים בכח שם השם וככח שם המפורש של ע"ב שהוא מכבי" (וכ"ה בשל"ה, מסכת תמיד, פרק תורה אור אות קמ). החת"ס בתורת משה (סוף פר' מקץ, בעניני חנוכה) ובהגהותיו לשו"ע אה"ע (סי' קנט ט) סבור שמכבי" הוא ר"ת של מתתיהו כ'הן ב'ן יוחנן, אך לפי"ז צ"ב מדוע דוקא יהודה נתכנה על שם אביו ולא שאר האחים.

גם אופן הגיית מילה זו אינו ברור. יש המנקדים מִקְבֵּי או מִקְבֵּי. בכתיב יד שבהם מופיע פיוט

ה) אלעזר הנקרא חורן, יונתן הנקרא חפוש⁷.

ו) וירא את הנאצות אשר נעשו ביהודה ובירושלים⁸.

ז) ויאמר⁹ אוי לי למה ילדתי¹⁰ לחזות בשוד עמי ושוד עיר הקודש, ולשבת בה פְּהַנְתָּנָה ביד אויבים, בית המקדש ביד נכרים.

ח) היה היכלה כ[בית] איש נקלה.

ט) פְּלִי תפארת בשבי הוכלו¹¹, ילדיה הרגו ברחובותיה, בחוריה בחרב אויב¹².

י) אי זה עם לא ירש במלכותה ולא תפש משללה.

יא) כל הדרה לקח¹³, תחת חפשיה היתה שפחה.

יב) והנה קדשנו והדרנו ותפארתנו השם¹⁴, ויחללוהו גוים.

היוצר 'אודך כי אנפת' נרשם מִקְבָּאי או מִקְבֵּי, וכך מצדד גם נ' רכן במאמרו 'לנוסח הגוף העברי של ספר חשמונאים א', בתוך: ספר זיידל, פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל, יא, ירושלים תשכ"ב, עמ' 370-371 ע"פ היוונית, שיש לנקד מִקְבֵּי (ועיין גם במובא לעיל הערה 5).

7 בקדמוניות היהודים (ספר שנים עשר ו א, עמ' 57) נכתבו חלק מהכינויים באופן שונה: "יוחנן הקרוי הגדי, ושמעון הקרוי התשי, ויהודה הקרוי המכבי, ואלעזר הקרוי החורי, ויונתן הקרוי החפשי".

8 בכ"פ: "ויקנאו (-מתתיהו ובניו) על (הרעה) [הרעות] אשר נעשו בעם יהודה ובירושלים".

9 בכ"פ: "ויאמר מתתיהו אוי לי כי יולדתי לראות הרעה בעמי והשמדת העיר הקדושה, והיושבים שם המסורים ביד אויבים, כי קדושים ביד זרים נתנו. והיכלו ביד איש נבוה, אשר כלי כבודו הולך בשבי. בחוריו ברחובות גוועו. והנה מקדשינו לחרבה, ויטמאוהו גוים. למה לנו חיים".

10 ע"פ ירמיה (טו, ט): "אוי לי אמי כי ילדתי", וראה ביוסיפון (עמ' 76): "מתתיהו חרפת ערלים לא נשא, ויקנא לאלהיו, ויבך ויאמר: אוי לי אמי כי ילדתיני לראות שבר עמי".

11 עיין בדניאל (יא, ח): "עם כלי חמדתם כסף וזהב בשבי יביא", וע"ע ביחזקאל (טו, לט; כג, כז).

12 ע"פ ירמיה (מט, כז): "לכן יפלו בחוריה ברחובותיה", עמוס (ה, ט): "הרגתי בחרב בחוריהם", איכה (ב, כא): "בתולותי ובחורי נפלו בחרב", דבה"ב (לו, ז): "ויהרג בחוריהם בחרב".

13 ע"פ איכה (א, ו): "ויצא מבט ציון כל הדרה".

14 ע"פ ויקרא (כו, לא): "והשימותי את מקדשיכם" וישעיה (סד, ט): "בית קדשנו ותפארתנו ... היה לשרפת אש".

ונלכוד את כל עריו בעת ההוא ...
והעיר אשר בנחל ועד הגלעד,
לא היתה קריה אשר שגבה ממנו,
את הכל נתן ה' אלהינו לפנינו
(דברים, לד-לו)

פרק חמישי

יהודה נלחם בעמים השכנים שהרעו לישראל

- א) ויהי כשמוע הגוים מסביב¹ כי נבנה המזבח וחדש המקדש כבראשונה, ויקצפו מאוד.
- ב) וינעצו להכחיד זרע יעקב אשר בקרבם, ויחלו להמית בעם ולהשמיד.²
- ג) וילחם יהודה בבני עשו באדום את עקרבה³ כי צררו את ישראל⁴, ונד אותם מכה גדולה⁵ וכניעם ויקח את שללם.

1 ע"פ יואל (ד, יא יב) ועוד.

2 במק"ב (פ"י טו) מסופר: "ובני אדום אשר היו להם מבצרים נוחים התחזקו אף הם עליהם, ויהיו מרגיזים את היהודים, ואת הבורחים מירושלים (-המתיוונים) היו מקבלים, ויחזיקו במלחמה". ובקדמוניות היהודים (ספר שנים עשר ח א, עמ' 62): "לאחר שנעשו כל הדברים האלה בדרך זו קמו העמים אשר מסביב, שעינם היתה צרה בתחיית כוחם של היהודים, והתחברו עליהם ותפשו והרגו רבים מהם במארכ ובתחבולות עורמה".

3 עקרבה של אידומיאה היא באיזור מעלה עקרבים, בדרום מערב ים המלח. באחד מכתבי היד הקדומים של תרגום השבעים נכתב כאן 'ביהודה' במקום 'באדום', ולפי זה הכוונה לעקרבא שבשומרון (המוזכרת במסכת מע"ש פ"ה מ"ב), דרומית מזרחית לשכם, שבשלב מאוחר יותר השתייכה לארץ יהודה (עיין במאמרו של ב' בר כוכבא, 'כיבוש העיר שומרון בידי יוחנן הורקנוס', קתדרה, 106 [טבת תשס"ג], עמ' 21-22).

מעלה עקרבים

4 לפי בר כוכבא (שם, עמ' 21 הערה 30) יש לגרוס "צרו על ישראל".

5 ע"פ ש"א (יט, ח; כג, ה).

הרי צפון הגלעד

- (ד) ויזכור את רעות בני בעון⁶, אשר היו לעם לפח ולמוקש⁷ בארבעם להם על הדרכים.
- (ה) ויסגרו על ידו כמגדלים ויחן עליהם ויחרים, וישרוף את מגדליה באש עם כל אשר בהם⁸.
- (ו) ויעבור אל בני עמון, וימצא יד חזקה ועם רב, וטימותאוס מנהיגם.
- (ז) ויערוך אתם מלחמות רבות, וינגפו לפניו ויבם.
- (ח) ויקח את יעזר ואת בנותיה⁹, וישב ליהודה¹⁰.

זעקת יהודי הגלעד והגליל

- (ט) ויאספו הגוים אשר בגלעד על ישראל אשר כגבולם להכחידם¹¹, ויבחרו לדתימה¹² המבצר.

- (י) וישלחו אגרות¹³ אל יהודה ואחיו לאמר, נאספו עלינו הגוים מסביבנו להכחידנו.
- (יא) והם מתכוננים לבוא ולקחת את המבצר אשר נמלטנו שמה, וטימותאוס מוליך את מחניהם.
- (יב) ועתה בואה להצילנו מידם, כי נפלו ממנו רבים.
- (יג) וכל אחינו הנמצאים בארץ טוב¹⁴ הומתו, וישבו את נשיהם ואת טפם ואת הרכוש, וימיתו שם כאלף איש.
- (יד) עוד האגרות נקראות, והנה שליחים אחרים באו מן הגליל קרועי בגדים מבשרים כדברים האלה.

6 בעון שוכנת בעבר הירדן המזרחי (ראה במדבר לב, ג), ליד מידבא.

7 ע"פ יהושע (כג, יג) וישעיה (ת, יד).

8 בעל מק"ב (שם טז-כג) אינו מבחין בין בני עשו לבני בעון, והוא מוסר כך: "ואנשי המקבי ערכו תפלה ויבקשו מאת אלהים להיות להם לעזר, ויעלו על מבצרי האדומים. ואחרי התנפלים עליהם בחוזק כבשו את המקומות, ואת כל הנלחמים מעל החומה הניסו, ואת כל הבאים לידם המיתו, ויפילו לא פחות מריבותים. וכאשר ברחו לא פחות מתשעת אלפים לשני מגדלים בצורים מאוד, כי היה להם הכל למצור. ויעזוב המקבי את שמעון ואת יוסף וכן את זכי ואנשים די המצור ... וילכוד מיד את שני המגדלים. ובהצליח הכל בידי, וישמד בשני המגדלים יותר מריבותים בנשק" (בפ"י ופי"ב של מק"ב מתוארות מלחמות יהודה בעמים השכנים באריות רבה, חלק גדול מהדברים מקביל למסופר בספרנו כאן ובהמשך, אולם לעומת כותב ספרנו ששימר את סדר המאורעות ושמות המקומות כראוי הרי בעל מק"ב אינו מצטיין בדייקנות כזו, אך מעלתו היא בסיפורי המפורטים והנרחבים). יוסף ב"מ (קדמוניות היהודים שם) הולך בעקבות ספרנו, וכותב: "עליהם אסר יהודה מלחמות ממושכות במאמצו לעצור תגרותיהם ופגיעתם הרעה ביהודים. והוא התנפל על האדומים, בני עשו, בארץ עקרבם והרג רבים מהם ולקח את שללם. וסגר על בני בעון האורבים ליהודים, והקיפם ושם עליהם מצור ושרף את מגדליהם ואת אנשיהם הרג".

9 כדוגמת הכתוב במדבר (כא, לב): "וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה". התרגום הירושלמי מזהה את יעזר עם 'מכור' שבחופו המזרחי של ים המלח (ע"ע בפירוש דעת מקרא לבמדבר שם, עמ' רסז, הערה 45).

10 ראה בקדמוניות היהודים (שם): "משם יצא אחר כך על העמונים, שהיה להם חיל גדול ורב וטימותאוס נוהג בהם. הוא גבר גם עליהם, וכבש את העיר יעזר, ולקח את נשיהם ואת טפם כשבי, ושרף את העיר, וחזר אל יהודה".

11 בקדמוניות היהודים (שם ובעמ' 63): "משנודע לגויים השכנים כי חזר יהודה, התאספו ועלו אל הגלעד נגד היהודים שבגבולותיהם. והיהודים נמלטו אל מבצר דיאתמה, ושלחו שליחים אל יהודה והודיעוהו, שטימותאוס משתדל לכבוש את מקום מפלטם".

12 מקום בשם זה אינו מוכר. התרגום הסורי גורס כאן 'רמתא', ומסתבר שהכוונה לא רמתה היושבת בדרום מערב אדרעי. אך אין לזהות 'רמתא' זו עם רמתא הנזכרת בשבת (כו ע"א.

ובירושלמי שביעית פ"ט ה"ב ובשוח"ט ג, ג היא נקראת 'בית רמתה', וביהושע יג, כו 'בית הרם', ובמדבר לב, לו 'בית הרן' שהרי להלן כד מסופר שיהודה המקבי הלך לכיוון המבצר 'דרך שלושת ימים במדבר', ואילו רמתא של חז"ל הינה בעמק הירדן והיא סמוכה ליריחו (ראה בתרגום יב"ע לשופטים ד, ה) שבינה לבין ירושלים מפרידות רק עשרה פרסאות (יומא כ ע"ב; לט ע"ב), שהן מהלך יום אחד בלבד (פסחים צג ע"ב).

13 כהנא תרגם "וישלחו מכתבים" (וכן להלן יד: "עוד המכתבים נקראים"), אולם לא יתכן שבמקור העברי של ספרנו הופיעה מילה זו, שכן כינוי זה לאיגרת הינו מחודש ואינו מצוי במקרא ובחז"ל. ראה גם בפארפרזה למקבים שבכ"י פריס 585: "וישלחו משם אגרות ליהודה".

14 ארץ טוב נזכרת בשופטים (יא, ג ה). בש"ב (י, ו ח) משמע שהיא שוכנת סמוך לעמון ולאום, ובירושלמי שביעית (פ"ו ה"א) אמרו: "וישב בארץ טוב - זו סוסיתא" (-ממוזה לכנרת), וראה במק"ב (פי"ב ז) איזכור של "היהודים הנקראים בשם טובינים". אפשר גם שהכוונה למושבת בית טוביה שהיתה בדרום הגלעד, כיום 'עראק אל אמיר' בעמק א-ציר, דרומית מערבית לעמאן שבירדן (אודות בני טוביה ומקומם ראה באריות בקדמוניות היהודים, ספר שנים עשר ד ב-יא, עמ' 49-55 ובאנצ"ע, ח"ח, ערך 'בית טוביה', עמ' 346-347 ובמאמרו של ד' גרא, 'לאמינות קורות בני טוביה', בתוך: יוון ורומא בארץ ישראל, ירושלים 1989, עמ' 68-84).

מושבת בני טוביה

מערה שבפתחה חרוט בכתב עברי עתיק השם טוביה

ארמון הורקנוס בן טוביה

(כד) ויקח את אשר מן הגליל ובארבתה²³ עם הנשים ועם הטף וכל אשר היה להם, ויולך אל יהודה בשמחה רבה.²⁴

יהודה ויונתן יוצאים לישע יהודי הגלעד

(כה) ויהודה המקבי ויהונתן אחיו עברו את הירדן, וילכו דרך שלושת ימים במדבר.²⁵

(כו) ויפגשו את הנבטים²⁶ ויפגשום בשלום²⁷, ויספרו להם את כל הקורות לאחיהם בגלעד.

23 כלומר, שמעון אסף את הפליטים שברחו ממקומותיהם בגליל (או את השבויים המשוחררים, לדברי יב"מ המובאים בהערה 24) ואת תושבי ארבתה, שכלל הנראה חששו מהתקפה נוספת על עירם, והביאם לארץ יהודה (ע"ע להלן מה הערה 51).

את ארבתה מזהים עם ארבל שבגליל, צפונית מערבית לטבריה (ועיין להלן פ"ט ב), או עם נרבתא השוכנת ממזרח לקיסריה, על הדרך שבין הגליל ויהודה.

24 בקדמוניות היהודים (שם): "ושמעון בא אל הגליל והתנגש באויבים והניסם, ורדף אחריהם עד שערי פתולמאים והרג מהם כשלושת אלפים איש, ופשט את החללים, והולך אתו את היהודים השבויים ואת הכבודה שלהם וחזר אל ארצו".

25 ע"פ במדבר (לג, ח). מסתבר שיהודה ויונתן עברו את הירדן ליד יריחו, והלכו ממזרח לארץ עמון, במדבר המגיע אל הגלעד ואל הבשן (כיום המדבר הירדני, בין מדבריות ערב הסעודית למדבר סוריה).

ארמון נבטי מפואר בפטרה

26 הנבטים היו בני שבטים ערביים, נוודים למחצה, שעסקו בסחר אורחות. שיירותיהם היו מהלכות מחצי האי ערב לעבר הירדן המזרחי ולדרום ארץ ישראל. מרכזם החשוב היה בפטרה, היא רקם, שבהרי אדום (כיום בדרום ירדן). נראה שיהודה נפגש עם שיירת נבטים שזה עתה באה מהגלעד, והיתה עדה למצוקה הגדולה של יהודי המקום.

27 הכותב ראה לנכון לציין שהנבטים היו מיוחדים עם החשמונאים ושיחרו את טובתם, ובזה נשתנו לטובה משאר הגוים שכני ישראל הרעים (וראה גם להלן פ"ט לה). במק"ב מסופר (פ"ב י-ב) על היתקלות עם ערביים נודדים שהתחילה במלחמה והסתיימה בכניעת הנוודים וכינון שלום בין יהודה ובנים: "ויפלו עליהם ערביים לא פחות מחמשת אלפי רגלי ופְרָשִׁים חמש מאות. והקרב היה כבוד ויצלח יהודה ואנשיו בעזרת האלהים, והנוודים המוכים בקשו מאת יהודה כי יתן להם ימין, ויבטח לתת מקנה וגם להיות להם לתועלת בדברים אחרים. ויהודה חשב כי באמת יוכלו להועיל בדברים ויגמור לעשות אתם שלום, ובקחתם ימין הלכו אל אהליהם". קרוב לומר שגם בעל מק"ב נתכוון למפגש עם הנבטים, אע"פ שתיאורו לאירוע שונה מאוד משל ספרנו (ועיין מ"ש לעיל בהערה 8).

(טו) לאמר נאספו עליהם מעכו ומצור ומצידון וכל גליל הגוים¹⁵ לבלותנו¹⁶.

(טז) יהודה ואחיו נחלצים לעזרה

(יז) וכשמוע יהודה והעם את הדברים האלה, נאסף קהל גדול להוועץ מה יעשו לאחיהם לאשר במצוקה ולגלחמים עליהם.

(יח) ויאמר יהודה לשמעון אחיו¹⁷, בחר לך אנשים¹⁸ וחלכת וגאלת את אחיך אשר בגליל, ואני ויונתן אחי נלך אל הגלעד.

(יט) וישאר את יוסף בן זכריה ועזריה מנהיגי העם עם שארית החיל¹⁹ ביהודה למשמר.

(כ) ויצו להם לאמר, עמדו בראש העם הזה, ואל תתגרו מלחמה²⁰ עם הגוים, עד שובנו.

(כא) ויחלקו לשמעון שלושת אלפים איש ללכת לגליל, וליהודה שמונת אלפים לגלעד.²¹

שמעון מציל את תושבי הגליל

(כב) וילך שמעון לגליל, ויתגר מלחמות רבות עם הגוים, ויחתו הגוים מפניו.

(כג) וירדפם עד שערי עכו, ויפלו מן הגוים כשלושת אלפים איש²², ויקח את שללם.

15 ע"פ ישעיה (ח, כג).

16 ראה בקדמוניות היהודים (שם ח א, עמ' 63): "עודנו קורא את המכתבים האלה, ושליחים באו גם מן הגליל והודיעו, שתושבי פתולמאים (-שמה הנוכרי של עכו) וצור וצידון ושאר העמים שבגליל התאחדו נגדם".

17 ע"פ שופטים (א, ג). על מעלתו של שמעון עיין לעיל (פ"ב סד, ובמובא בהערה 81 שם).

18 ע"פ שמונת (ז, ט).

19 ראה להלן (פס"ט) ששארית זו מנתה יותר מאלפים איש.

20 ע"פ דברים (ב, ה ט).

21 בקדמוניות היהודים (שם ח ב, עמ' 63): "לאחר ששקל יהודה בדעתו מה לעשות לשמע שתי המצוקות האלה, פקד על שמעון אחיו לקחת שלושת אלפים איש בחור ולצאת לעזרת יהודי הגליל, והוא עצמו ויונתן אחיו השני יצאו עם שמונת אלפים אנשי חיל אל הגלעד. בראש שאר האנשים מחילו השאיר את יוסף בן זכריה ואת עזריה, ופקד עליהם לשמור בעין פקוחה על ארץ יהודה ולא להתגרות באיש, עד שיחזור". ראה גם את ניסוחו של יוסיפון (עמ' 86), ואת הוספתו: "ויהי כשמוע יהודה את הדברים האלה, ויקרא אל ה' בצום ובתפילה, ויבחר מכל גיבורי החסידים וימהר וילך ויעבור את הירדן".

22 יוסיפון (עמ' 87) מספר: "ושמעון גם הוא לקח שלשת אלפים מגיבורי יהודה וירץ גלילה ויתגר מלחמה גדולה וישלך ארצה שמונת אלפים וישע את אחיו בגליל ויקח את שלל שמונת אלפים אשר הרג וישב ירושלימה", ושמה היתה לפניו גירסא כעין זו בספרנו.

(כז) וכי רבים מהם סגורים²⁸ אל בצרה²⁹ ובצור באלים, בספן, מקדה וקרנים, כל הערים האלה בצורות וגדולות³⁰.

(כח) ובשאר ערי הגלעד הם סגורים, ולמחר יתפארו³¹ להנות על המבצרים, וללכוד ולהכחיד כולם ביום אחד.

(כט) וישב יהודה ומחנהו דרך המדבר לבצרה³² פתאום, וילכוד את העיר, ויהרוג כל זכר לפי חרב³³, ויקח את כל שללם, וישרפה באש.

(ל) ויסע משם לילה, וילך עד למבצר³⁴.

(לא) והיה בבוקר, וישאו את עיניהם, והנה עם רב אשר לא היה לו מספר נושאים סולמות ומכונות³⁵ ללכוד את המבצר, וילחמו אותם³⁶.

מפת מסע יהודה המקבי לגלעד (מסלול משוער)

28 נצורים.

29 זיהוי המקומות הנזכרים כאן אינו ברור דיו, אך לכאורה רובם (או כולם) נמצאים במישור הבשן. בצרה היא אולי הכפר בוצרה (בערבית 'בצר אל חירי') שבגבול הדרומי של הטרקון (-חבל הארזוב בבשן, הנקרא גם הג'ח), ראה בירושלמי שביעית (פ"ז ה"א): "וטרקונא דמתחם לבוצרה", "רשב"ל אזיל לבוצרה" (עייש"ע, ובבבלי ע"ז נח ע"ב: "ר"ל איקלע לבצרה ... בצר לאו היינו בצרה"). בצור היא כנראה עיר בבשן (כיום בצרא אסקי שאם), דרומית להר חורן (-ג'בל אל דרה), עיין אודותיה באנצ"ע (ח"ט, ערך 'בצרה', עמ' 294). אלים הוא, לפי הענין, שם המחוז שבו נמצאת בצר. את כספן נושאים לזהות עם חיספין שבדרום הגולן (הנוכרת בירושלמי דמאי פ"ב ה"א בשם 'חספיה' שבתחום סוסיא), אך יש מפקפקים בזה ומציעים זיהויים אחרים (ראה במאמרים של ע' כהן וד' שלשיר, 'חספין - תולדות הישוב ופשר שמו', על אתר, ד-ה [ניסן תשנ"ט], עמ' 95-156, ובעיקר בעמ' 135-140). מקדה אינה ידועה. קרנים הינה עשתרות קרנים (בראשית יד, ה) שהיתה עיר מושבו של עוג מלך הבשן (דברים א, ז), כיום תל עשתרה מצפון לירמון.

30 כעין הפסוק המדבר על כיבוש ממלכת עוג בבשן (דברים ג, ה): "כל אלה ערים בצורות, חומה גבוהה דלתים ובריח", והשווה גם במדבר (יג, כח).

31 אויבי היהודים.

32 מתחילה נתכוונו לילך לדתימה, אך בעקבות דברי הנבטים פנו קודם לבצרה ונלחמו בתושביה הגויים שהתכוונו למחר להרוג את היהודים שבה. ראה בקדמוניות היהודים (שם ח ג, עמ' 63): "ויהודה המכבי ויונתן אחיו עברו את ירדן הנהר והמשיכו בדרךם מהלך שלושה ימים ממנו, ופגעו בנבטים שקידמו פניהם בשלום. והם סיפרו לו על האנשים בגלעד, שרבים מהם נתונים בכל רע, כשהם כלואים במצודות ובערי הגלעד, והאיצו בו שימחה אל הגויים וישתדל להציל את בני עמו מידם. והוא שמע לעצתם ופנה אל המדבר והתנפל תחילה על תושבי בצרה, וכבש אותה והפכה והרג כל זכר אשר יצלח לקרב, ואת העיר שרף באש".

33 כמצוות התורה (דברים כ, יב-יד).

34 בדתימה (מכלעיל ט). ועיין בקדמוניות היהודים (שם): "ואף עם רדת הלילה לא נעצר, אלא הלך כל הלילה אל המבצר שבו נסגרו היהודים כאשר הקיף טימותיאוס את המקום עם חילו (ראה לעיל יא ובהערה 11), והגיע אליו עם שחר".

35 כלי ארטילריה או כלים לניגוח חומת המבצר.

36 ר"ל, צבא האויבים נלחם ביהודים הנצורים.

לכ) וַיֵּרָא יְהוּדָה כִּי הִחֲלָה הַמַּלְחָמָה, וּזְעַקַת הָעִיר עֲלֵתָה עַד הַשָּׁמַיִם וּתְרוּעָה וּצְעָקָה גְדוּלָה.

לג) וַיֹּאמֶר לְאַנְשֵׁי הַחֵיל, הַלְחֲמוּ הַיּוֹם בְּעַד אַחֵינוּ.

לד) וַיֵּצֵא בְשָׁלוּשָׁה רָאשִׁים³⁷ מֵאַחֲרֵיהֶם, וַיִּתְקְעוּ בַחֲצוֹצְרוֹת וַיִּצְעֲקוּ בַתְּפִילָה³⁸.

לה) וַיֵּדַע מַחֲנֵה טִימּוֹתָאוֹס כִּי הוּא מַקְבִּי³⁹, וַיִּנּוֹסוּ מִפְּנֵיו, וַיָּבֶם מִכָּה רַבָּה, וַיִּפְּלוּ מֵהֶם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁמוֹנֶת אַלְפֵי אִישׁ.

לו) וַיֵּט לְמִצְפָּה⁴⁰, וַיִּלְחֶם אוֹתָהּ וַיִּלְכְּדָהּ, וַיַּהְרוֹג כָּל זְכוּרָהּ, וַיִּקַּח אֶת שַׁלְלָהּ, וַיִּשְׂרְפָהּ בְּאֵשׁ⁴¹.

לז) מִשֶּׁם נִסְעַ, וַיִּקַּח אֶת כֶּסֶפֶן⁴² מִקְדָּהּ וּבִצָר וּשְׂאָר עָרֵי הַגִּלְעָד⁴³.

37 שלוש קבוצות. זהו תכסיס רגיל במלחמות (ראה כמו"כ בשופטים ז, טז; ט, מג; ש"א יא, יג, יז; איוב א, יז), שמטרתו להתנפל על האויב מכמה צדדים בבת אחת.

38 בקדמוניות היהודים (שם): "הוא מצא את האויבים כשהם כבר משתערים על החומות וקצתם מגישים את הסולמות לעלות בהם וקצתם את כלי המשחית, ופקד על התוקע לתקוע תקיעת מלחמה, ועורר את החיילים לקבל על עצמם כל סכנה מרצון למען אחים וקרובים, ולאחר שחילק את הצבא לשלושה ראשים התנפל על האויבים מאחור".

39 הלשון עמומה קימעה, ובקדמוניות היהודים (שם) מבואר: "וכשהבחינו האנשים מסביב לטימותיאוס בבוא מכבי, שכבר קודם לכן נתנסו בגבורתו ובהצלחתו במלחמה (כדלעיל ו-ז), ברחו על נפשם, ויהודה רדף אחריהם עם חילו והרג מהם כשמונת אלפים איש".

40 מסתימת הלשון נראה שהכוונה למצפה גלעד הידוע (בראשית לא, מט; שופטים י, יז; יא, יא כט לד). מסתבר שגם תושבי המצפה היו שכנים רעים ומסוכנים ליהודי הגלעד, ולכן נלחם בהם יהודה והשמידם.

חלק מכתבי היד של תרגום השבעים גורסים כאן 'אלימה' ולא 'מצפה', ראה אריכות בענין זה במאמרו של ד' שוורץ, 'מצפה, אלמה, מלה, פלה (מקבים א ה לה): בין פילולוגיה וגאוגרפיה היסטורית במסע יהודה המקביל לגלעד', בתוך: וזאת ליהודה – מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה, ירושלים תשס"ג, עמ' 27-38.

41 בקדמוניות היהודים (שם): "ואז פנה אל מצפה, עיר של גוים – זה שמה – וכבש גם אותה, והרג את כל הזכרים, ואת העיר גופה שרף".

42 במק"ב (פי"ב יג-טו) מתוארת הלחימה בכספן באריכות: "ועוד נפל על עיר אחת, והיא בצורה בסוללות וסגורה בחומות, ומיושבת בערב עמים, ושמה כספן ... והאנשים אשר עם יהודה קראו אל אדון העולם הגדול ... וישתערו כפריצי חיות אל החומה. וכלכדם את העיר בעזרת האלהים וימיתו הרבה לאין מספר, עד כי האגם הקרוב ... נראה בשטפו מלא דם", וע"ע ביוסיפון (עמ' 97-98).

43 ראה בקדמוניות היהודים (שם): "משם הלך והחריב את הצפון ומקד ובצור, וערים רבות אחרות בארץ הגלעד".

מערכות רפון, קרנים ועפרון

לה) אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶסַּף טִימּוֹתָאוֹס מַחֲנֵה אַחֵר, וַיַּחֲזֵן לְפָנָי רְפוֹן⁴⁴ מֵעֵבֶר לַנַּחַל.

לט) וַיִּשְׁלַח יְהוּדָה לְרַגֵּל אֶת הַמַּחֲנֵה, וַיִּגִּידוּ לוֹ לֵאמֹר נֹאסְפוּ אֵלֵיהֶם כָּל הַגּוֹיִם מִסְּבִיבוֹתֵיכֶם חֵיל רַב מְאֹד.

מ) וְעַרְבִיִּים שָׂכַר לְעִזּוֹר לָהֶם, חוֹנִים בְּעֵבֶר הַנַּחַל, נְכוּנִים לְבוֹא עֲלֵיךְ לְמַלְחָמָה, וַיֵּלֶךְ יְהוּדָה לְקִרְאָתָם.

מא) וַיֹּאמֶר טִימּוֹתָאוֹס לְשָׂרֵי חֵילוֹ: בְּקָרֵב יְהוּדָה וּמַחֲנֵהוּ אֵל נַחַל הַמַּיִם, אִם יָבוֹא אֵלֵינוּ בְּרִאשׁוֹנָה לֹא נוּכַל לְעִמּוֹד נִגְדּוֹ כִּי יוּכַל לָנוּ⁴⁵.

מב) וְאִם יֵירָא וַיַּחֲזֵנָה בְּעֵבֶר הַנַּחַל, נַעֲבֹר אֵלָיו וְנוּכַל לוֹ.

מג) וּכְאִשֶׁר קָרַב יְהוּדָה אֵל נַחַל הַמַּיִם הִעֲמִיד אֶת שׁוֹטְרֵי הָעָם עַל הַנַּחַל, וַיֵּצֵאוּ לָהֶם לֵאמֹר, אֵל תִּתְּנֵנוּ לְכָל אִישׁ לְחַנּוּת כִּי אִם יָבוֹאוּ כּוֹלֵם לְמַלְחָמָה⁴⁶

מד) וַיַּעֲבֹר אֵלֵיהֶם בְּרִאשׁוֹנָה וְכָל הָעָם אַחֲרָיו, וַיִּנְגְּפוּ מִפְּנֵיהֶם הַגּוֹיִם, וַיִּשְׁלִיכוּ

44 רפון היתה עיר נחשבת בתקופה הרומית והביזנטית (עיין באנצ'ע, ח"ג, ערך 'זקפוליס', עמ' 60-61). יש סבורים שהיא אבילה השוכנת מצפון לאירביד קרוב לירמוך, ויש המזהים אותה עם ארפה באזור דרעא שבסוריה. כך או כך, נמצא שהנחל המוזכר כאן הוא נהר הירמוך.

הירמוך

45 יתכן שר"ל, אם יצליחו יהודה ואנשיו לעבור את הירמוך, הזורם בקניון עמוק וקשה מאוד לחציה, סימן שהינם גבורי חיל ואמיצי לב, ולא נוכל לעמוד נגדם. ועיין בקדמוניות היהודים (שם ה ד, עמ' 63-64): "לאחר זמן לא רב כונן טימותיאוס חיל גדול ומשך אליו בעלי ברית אחרים ופיתה בשכר כמה מן הערבים לצאת אתו למלחמה, והוליך את הצבא והגיע אל מעבר

לנחל מול רומפה – זו היתה עיר – ועורר את חייליו להילחם בהתלהבות, לכשיתנגשו עם היהודים בקרב, ולמנוע אותם מלעבור את הנחל, שכן אם יעברו הגיד מראש לאנשיו שינחלו מפלה".

46 כעין מ"ש בסוטה (מד ע"א): "והיה ככלות השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם ובעקיבו של עם, מעמידין זקיפין לפניהם ואחרים מאחוריהם וכשיליך של ברזל בידיהן, וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו".

את נשקם⁴⁷, וינוסו להיכל⁴⁸ בקרנים.

(מז) וילָכְדוּ את העיר, ואת ההיכל שרפו באש עם כל אשר בו⁴⁹, ותהפך קרנים, ולא יכלו עוד לעמוד לפני יהודה⁵⁰.

(מז) ויאסוף יהודה את כל ישראל אשר בגלעד מקטון ועד גדול, ואת נשיהם ואת טפם ואת רכושם, מחנה גדול מאוד, ללכת אל ארץ יהודה⁵¹.

(מז) ויבואו עד עֶפְרוֹן⁵², והעיר ההיא גדולה, על הדרך, בצורה מאוד, לא היה לנטות ממנה ימין ושמאל⁵³, כי אם היה בתוכה ללכת.

47 כדי להקל על עצמם את הבריחה.

48 ממק"ב (שם כו) ניתן להסיק שמנוסתם היתה למקדש של האלילה עתרתה (היא עשתורת). הבורחים דימו לחשוב שיהודה לא יפגע במקדש, והוא יהיה להם למעוז ומחסה (על מקדשים כמקלט עיין להלן פ"י הערה 53). וראה בקדמוניות היהודים (שם, עמ' 64): "כששמע יהודה שטימותיאוס התכונן לקרב, נטל את כל חילו ומיהר לקראת האויבים וחצה את הנחל והתנפל עליהם והרג את אלה שהתייצבו בפניו, והפיל מוראו על האחרים ואילצם להשליך נשקם מידם ולברוח. קצתם נמלטו, וקצתם התקבצו במנוסתם במקדש הקרוי עין קרניים וקיוו למצוא שם הצלה. אולם יהודה כבש את העיר והרג אותם ושרף את המקדש, והביא כליה על האויבים בדרכים שונות".

49 כמצוות התורה (דברים ז, כה): "פסילי אלהיהם תשרפון באש".

50 במק"ב (שם כ-כו) מתוארת המערכה נגד צבא טימותיאוס כך: "והמקבי ערך את חילו לגדודים ... ויצאו נגד טימותיאוס אשר היו לו שתי עשרה ריבוא רגלי ופְרָשִׁים אלף וחמש מאות. ובהודע לטימותיאוס כי יהודה הולך וקרבו, וישלח את הנשים ואת הטף וגם את הרכוש למקום הנקרא קרנין ... וכאשר נראה הגדוד האחד שליהודה נפל פחד על האויבים, כי באה עליהם אימה מפני גילוי הרואה כל, ויפנו לנוס אחד הנה ואחד הנה עד אשר הוכו רובם בידי אנשיהם שלהם, וידוקרו בפיות חרבותיהם. ויהודה רדף אחריהם בכוחו, ויהרוג את הרשעים ויאבד כשלושת ריבוא איש ... וילך משם אל קרנים ומקדש עתרתה, ויך ריבותים וחמש מאות איש".

51 כך נהג גם שמעון עם יהודי הגליל (כדלעיל כג), שכן אילו היו הגליליים ובני הגלעד נשארים במקומותיהם היו הם חשופים תמיד לסכנה גדולה של התקפות חוזרות ונשנות (עיין לעיל בתחילת הערה 11). אפשר עוד שיהודים אלו גלו בעבר מיהודה אל הגליל והגלעד (אולי מחמת גזירות אנטיוכוס, ראה בפ"א לח), ועתה התאפשרה שיבתם לארצם. ראה בקדמוניות היהודים (שם ח ה, עמ' 64): "לאחר שביצע יהודה את המעשים האלה, ואסף את היהודים בגלעד יחד עם טפם ונשיהם וכל הכבודה שלהם, היה לאל ידו להחזירם ליהודה".

52 העיר עפרון אינה מוזכרת במקורות העתיקים, מלבד בספרנו כאן ובמק"ב (עיין להלן הערה 56). ואצל ההיסטוריון היווני פוליביוס המונה אותה בין ערי עבר הירדן המזרחי שנכבשו ע"י אנטיוכוס השלישי. מסתבר אפוא שהיא עמדה רק משך זמן מועט, וראה להלן (פס' נא) שיהודה החריב את העיר עד היסוד, ואפשר שמאז היא לא נבנתה שוב. את מקומה של עפרון מציעים לזהות ב"א טיבה' סמוך לפחל (נוכרת בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, כיום טבקת פאחל), ממול לבית שאן, בעברו המזרחי של הירדן.

53 ע"פ במדבר (כב, כו).

(מח) ויסגרו אותם האנשים מן העיר, ויסתמו את השערים באבנים.

(מט) וישלח אליהם יהודה בדברי שלום לאמר, נעברה בארצך לשוב אל ארצנו, ואיש לא ירע לכם, רק ברגלינו נעבור, ולא אבו לפתוח לו⁵⁴.

(נ) ויצו יהודה להשמיע במחנה להנות כל איש במקום אשר הוא בו⁵⁵.

(נא) ויחנו אנשי החיל, וילחמו את העיר כל היום ההוא וכל הלילה, ותנתן העיר בידו⁵⁶.

(נב) ויהרוג כל זכר לפי חרב, וישרש אותה⁵⁷, ויקח את שללה, וילך דרך העיר על ההרוגים⁵⁸.

(נג) ויעברו את הירדן אל העמק הגדול⁵⁹ לפני בית שאן⁶⁰.

54 הסגנון לקוח מסיפור בקשת רשות המעבר מאת מלך אדום ומסיחון מלך האמורי (במדבר כ, יז-יט; כא, כב, דברים ב, כו-ל).

55 הענין אינו ברור דיו. אפשר שהוראתו של יהודה היתה לא להתרכז במקום אחד בלבד (מול השערים הסתומים), אלא לכתר את העיר סביב סביב ולנסות לפרוץ את חומותיה מכל מקום אפשרי.

56 בעל מק"ב (שם כו-כח) מוסר כך: "ואחרי נצחו את אלה והכותו אותם, הלך אל עפרון, עיר בצורה ... והמון של ערב ובחורי כח עמדו לפני החומות וילחמו בגבורה, ושם היה אוצר כלי מלחמה וחצים. ובקראם בשם ה' השובר בכחו צבא האויבים לכדו את העיר, ויכו מאנשיה כריבותים וחמשת אלפים".

57 כלומר, לא השאיר לה זכר (ראה בע"ז מה ע"ב: "מנין לעוקר עבודת כוכבים שצריך לשרש אחריה").

58 בקדמוניות היהודים (שם): "וכשהגיע לעיר אחת, שמה עפרון, שישבה על הדרך ואי אפשר היה לו לנטות, וללכת בדרך אחרת ולחזור לא רצה, שלח שליחים אל תושביה וביקש מהם לפתוח את השערים ולתתו לעבור את העיר, שכן חסמו את השערים באבנים וגדרו את המעבר. וכשלא שמעו לו אנשי עפרון, עורר את אנשיו וכיתר את העיר וצר עליה, ולאחר שהנה עליה יום ולילה לכד אותה והרג כל זכר בה ושרף את כולה, וכך פרץ לו דרך, וכל כך גדול היה מספר ההרוגים עד שפסעו ועברו ממש על הפגרים".

59 הוא עמק בית שאן (נוכר כבר ביהושע יז, טז). ראה בקדמוניות היהודים (שם): "ולאחר שעברו את הירדן באו אל המישור הגדול, לפניו יושבת העיר בית שאן, הקרויה סקיתופוליס בפי ההלנים".

60 במק"ב (שם כט-לא) מסופר: "ומשם הלכו אל בית שאן ... ואחרי אשר היהודים היושבים שם

בקעת בית שאן

נד) ויהי יהודה מאסף כל הַנְּחָשָׁלִים, ומעודד את העם⁶¹, בכל הדרך, עד בואו לארץ יהודה.

נה) ויעלו להר ציון בשמחה וגיל, ויקריבו עולות, כי לא נפל מהם איש עד שובם בשלום⁶².

כשלוֹן יוסף ועזריה

נו) וכימים אשר היו יהודה ויהונתן בגלעד ושמעון אחיו בגליל לפני עכו.

נז) שָׁמַע יוסף בן זכריה ועזריה שרי החיל⁶³ על הגבורות והמלחמה אשר עשו.

נח) ויאמרו נעשה גם אנחנו לנו שם⁶⁴, והלכנו להלחם אל הגוים אשר בסביבותינו.

נט) ויודיעו לאנשי החיל אשר אתם, וילכו אל יבנה⁶⁵.

ס) וַיֵּצֵא גִרְיָאס⁶⁶ מן העיר ואנשיו לקראתם למלחמה.

סא) וינגף יוסף ועזריה, וַיִּרְדְּפוּ עד גבולות יהודה, ויפלו ביום ההוא מעם ישראל כְּאֶלְפִים איש.

סב) ותהי מכה גדולה בעם, כי לא שמעו ליהודה ואֶחָיו⁶⁷, בְּחֶשֶׁב־לַעֲשׂוֹת גבורות גם הם.

סג) והם לא היו מִזְרַע האנשים ההם אשר נִתְּנָה תְּשׁוּעַת יִשְׂרָאֵל בִּידָם⁶⁸.

סד) והאיש יהודה ואֶחָיו נִכְבְּדוּ מאוד בעיני כל ישראל וכל הגוים, כאשר נשמע שמם⁶⁹.

סה) וַיֵּאֶסְפוּ אליהם מברכים⁷⁰.

67 שהרי יהודה ציוה אותם: "עמדו בראש העם הזה, ואל תתגרו מלחמה עם הגוים, עד שובנו" (לעיל יט). ועיין בקדמוניות היהודים (שם ח ו, עמ' 64): "ויוסף בן זכריה ועזריה, שיהודה השאירם על הצבא בשעה ששמעון היה בגליל ונלחם עם אנשי פתולמאס ויהודה עצמו ואחיו יונתן היו בגלעד, רצו גם הם לזכות לתהילה של שרי צבא גיבורי מלחמה ולקחו את החיל שברשותם ועלו על יבנה. וגורגיאס שר צבאה של יבנה יצא לקראתם, וכשהתנגשו איבדו מצבאם כאלפיים איש והם ברחו עד לגבולות יהודה והאויבים רודפים אחריהם. תבוסה זו באתם על שהמרו את מצוות יהודה, שלא להתגרות מלחמה באיש עד בואו". במק"ב (שם לב-מ) מתוארת מערכה זו באופן שונה לגמרי, עיי"ש באריכות.

68 ענין נתינת הישועה דווקא בידי החשמונאים נרמז כבר בתורה, ונדרש יפה בבר"ר (צט, ב): "לוי כנגד מלכות יון. זה שבט שלישי וזה מלכות שלישיה, זה אותיותיו משולשין וזו אותיותיה משולשין, אלו תוקעי קרנים ואלו תוקעי סולפירים, אלו לובשי כובעים ואלו לובשי קיסים, אלו לובשי מכנסים ואלו לובשי פמלליא, אלו מרובים באוכלסין ואלו מועטין באוכלסין. באו מרובים ונפלו ביד מועטין. באיזו זכות, מברכתו של משה שאמר (דברים לג, יא) מחץ מתנים קמיו, ביד מי מלכות יון נופלת - ביד בני חשמונאי שהם משל לוי, ובבראשית רבתי (פר' ויחי, עמ' 253) מבואר יותר: "משה ראה ליון ומסר לו לוי, שנאמר ברכ' ה' חילו ופעל ידיו תרצה (דברים שם). לוי שבט שלישי וזו מלכות שלישיה, לוי ג' אותיות וזו ג' אותיות, זה מקריב פרים וזו כותבת בקרן השור שאין להם חלק באלהי ישראל, אלו מרובין ואלו מועטין. ראה אותם וברכם ברכ' ה' חילו. מהו מחץ מתנים קמיו, אמר משה, רבש"ע כשתבא אותה מלכות שכתוב בה (דניאל ג, לב) מעוהי וירכתיה די נחש יעמוד כנגדה לוי. מחץ מתנים קמיו, אלו בני חשמונאים". וראה גם לר' סעדיה גאון (בהקדמה לתרגומו למגילת אנטיוכוס, לפי מהדורתו השלמה של הרב זייבלד, 'חלקו של רס"ג בעריכת מגילת אנטיוכוס וההדרה של הקדמתו', בתוך: חצי גבורים - פליטת סופרים, י [ניסן תשע"ז], עמ' תשסו-תשעו) המאריך בזה, ומביא גם את נבואת זכריה (ט, יא): "כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים, ועוררתי בניך ציון על בניך יון, ושמתוך כחרב גבור", וכותב (רס"ג, שם עמ' תשעב ותשעה): "והנה דבר זה מפורש כי מלחמה תהיה לישראל עם בני יון ויתגברו עליהם... שמשו היה החוק ממנו יותר אמר ברמז, אלא שזכריה [לפי שהיתה] קרובה אליו פירש בה בפירוש... ואחר כך הודיע שהם כהנים ושהוא קראם יהודה מפני שהיו גרים בארץ יהודה, לפיכך אמר (זכריה שם, טו): והושיעם ה' אלהיהם ביום ההוא כצאן עמו כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו... וענין אבני נזר, אותן האבנים הטובות שמתקשטים בהם הכהנים כדבר ה'".

69 כעין הפסוק (שמות יא, ג): "גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים, בעיני עבדי פרעה ובעיני העם", וכעין הכתוב (מגילת אסתר ט, ד): "כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות, כי האיש מרדכי הולך וגדול".

70 מלשון הכותב לא עולה בבירור מי היו הנאספים לשבח את יהודה ואחיו, האם ישראל או שמא הגוים.

העידו על הרצון הטוב שליושבי בית שאן אליהם, ואף על הנהגתם הטובה בימי צרה. הודו להם, ויבקשו מהם להיות דורשי טוב לעמם גם בימים הבאים, וילכו ירושלים כי קרב חג השבועות", וע"ע ביוסיפון (עמ' 99).

61 עד כה נהג כגיבור ואיש מלחמה ועתה כזקן מלא רחמים (וכעיי"ז מצינו במו"ק טז ע"ב בשבחו של דוד המלך: "הוא עדינו העצני - כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ", ובערוך ערך עדן א מבואר: "כל מידה עושה בשעת הצורך").

62 כעין האמור במדבר (לא, מט ז): "עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידנו ולא נפקד ממנו איש. ונקרב את קרבן ה'". ועיין בקדמוניות היהודים (שם): "ומשם הלכו והגיעו ליהודה כשהם פורטים על גבל ושרים שירי תשבחות ועושים הילולים הנהוגים בחגיגות ניצחון, והקריבו קרבנות תודה על הנצחונות ועל שלום הצבא, כי לא נפל איש מן היהודים במלחמות אלה".

63 ראה לעיל (פס' יח).

64 ע"פ בראשית (יא, ד): "ונעשה לנו שם".

65 אודות רשעת אנשי יבנה ההלניסטיים, ראה במק"ב (שם ח-ט).

66 על יכולותיו הצבאיות של גורגיאס ועל מנוסתו מפני יהודה בקרב אמאוס, ראה לעיל (פ"ג לה ופ"ד א-ב; זי-כב).

מלחמות יהודה עם האדומיים והאשדודים

סו) וַיֵּצֵא יְהוּדָה וְאֶחָיו וַיִּלְחַמוּ אֶת בְּנֵי עֲשׂוּי⁷¹ בְּאַרְץ אֲשֶׁר אֵל נֶגֶב⁷², וַיָּךְ אֶת חֶבְרוֹן וְאֶת בְּנוֹתֶיהָ, וַיְהָרוּס אֶת מִבְצָרֶיהָ, וְאֶת מַגְדְּלֶיהָ שֶׁרְפוּ מִסָּבִיב.

סז) וַיִּסַּע לָלֶכֶת לְאַרְץ פְּלִשְׁתִּים, וַיַּעֲבֹר אֶת מְרֻשָׁה⁷³.

סה) בַּיּוֹם הַהוּא נָפְלוּ כַּהֲנִים בְּמִלְחָמָה, כַּחֲפָצִים לַעֲשׂוֹת גְּבוּרוֹת בְּצֵאתָם לְמִלְחָמָה בְּאֹלְתָם⁷⁴.

סט) וַיֵּט יְהוּדָה אֶל אֲשְׁדוּד אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וַיְהָרוּס אֶת בְּמוֹתֶיהֶם, וְאֶת עֲצָבֵי אֱלֹהֵיהֶם שָׂרַף בְּאֵשׁ⁷⁵, וַיָּבֹז אֶת שְׁלַל הָעָרִים, וַיֵּשֶׁב לַיהוּדָה.

71 בקדמוניות היהודים (שם): "ויהודה ואחיו לא פסקו מלהילחם באדומים ולחצו אותם מכל צד, וכבשו את חברון העיר והרסו כל מבצריה ושרפו מגדליה, והחריבו את ארץ הגוים ואת העיר מרשה, ובאו אל אשדוד וכבשוה ושדדוה ולקחו כלי זין רבים ושלל רב, וחזרו ליהודה".

72 היינו, אידומיאה (עיין לעיל פ"ד הערה 14).

73 מרשה נמצאת סמוך לבית גוברין, היא נזכרת ביהושע (טו, מז) ובמיכה (א, טו) ובדברי"ב (יא, ח) ועוד. בעיר התגוררו אדומיים, פיניקיים ויווניים, שהיו מושפעים מאוד מהתרבות ההלניסטית, כפי שניכר מהממצא הארכיאולוגי במקום. יתכן שכוונת הכותב לומר שפחד יהודה נפל על תושבי מרשה, ולמרות אופיו של הישוב עבר בו יהודה בשלום וללא כל פגע.

74 הדברים שתומים מאוד ולא ניתן להבין את פרטי האירוע. בקדמוניות היהודים אין שום זכר לענין זה, ואפשר שיש בכך סמך לשיטתו של כהנא הסבור שמקומו הנכון של פס' זה הוא למעלה בתוך הסיפור על הקרב הכושל של יוסף בן זכריה ועזריה.

75 כמצוות התורה: "ואת כל במותם תשמידו" (במדבר לג, נב), "פסילי אלהיהם תשרפון באש" (דברים ז, כה).

ציורים בסגנון הלניסטי על קירות מערות קבורה במרשה

מערת אפולפאנס במרשה

פרש, אריה וחיות נוספות - פרטים מתוך מערת אפולפאנס

ציור פיל - פרט מתוך מערת אפולפאנס

ציור במערת הנגנים במרשה

אנטיוכוס אאופטור וליסיאס צרים על ירושלים

(מד) ואנשים ממהנה המלך עלו לקראתם לירושלים, ויחן המלך אל יהודה ואל הר ציון⁵³.

(נט) ויעש שלום עם אנשי בית צור⁵⁴, ויצאו את העיר, כי לא היה להם שם אוכל להסגר בה, כי שבת היתה לארץ⁵⁵.

של יהודה המקבי (כך עד שרבו מאוד מעללי אלקימוס, להלן פ"ו כג והלאה). אפשר שיהודה הבין שהצבא הסלווקי הענק לא יוכל להתעכב בארץ ישראל לזמן רב מדאי, וסבר שבתור מנהיג המרד, המבוקש ע"י האויבים, מוטב לו להסתתר בינתיים, כעצת הנביא (ישעיה כו, ט): "חבי כמעט רגע עד יעבר זעם".

גופנא (כיום הכפר הערבי ג'פנה בסמוך לבית אל, 23 ק"מ צפונית לירושלים) נזכרת בברכות (מד, א): "עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה, שהיו בה שמנים זוגות אחים כהנים נשואים לשמנים זוגות אחיות כהנות", וכע"ז בירושלמי תענית (פ"ד ה"ה).

הרי גופנא

53 בקדמוניות היהודים (שם): "ואנטיוכוס שלח חלק מן הצבא אל בית צור להילחם בה (עיין לעיל הערה 33), ועם שאר החיל בא בעצמו לירושלים".

54 בקדמוניות היהודים (שם) מבואר: "אנשי בית צור נבהלו מפני עוצמתו, ובראותם שדללו מזונותיהם נכנעו לפניו לאחר שקיבלו הבטחה בשבועה, שלא תבואם כל רעה מיד המלך. ולאחר שכבש אנטיוכוס את העיר לא עשה להם דבר, אלא גירש אותם בלא כלי זין ושם משמר משלו בעיר".

55 ע"פ ויקרא (כה, ד): "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ". מן המסופר כאן עולה ששנת ג"א תקצ"ח (ראה לעיל פס' כ ובהערה 26) היתה שמיטה, והדברים תואמים לחשבון הנהוג כיום, שעליו כתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פ"ה ה"ז): "ושנת השמיטה ידועה היא ומפורסמת

אלעזר מסתער על הפיל - ציור עתיק

וישמח יהודה להלחם מלחמות ישראל, וילבש שריון כגבור ויחגור את כלי מלחמתו ונראה בכחו כיליד ענק, וימגן את מהנה ישראל בהרכו, וירדוף אויבים וירמוס לארץ חיהם... ברוך זכרו בעם ישראל, יהי שלום על ערש צדקתו וברכה על מיטת קדושתו, כי לא חשך נפשו ממות בעבור ישראל עם ה'.

(ויספן פרק י"ז)

פרק תשיעי

קרב אלעשה ונפילת יהודה

- א) וישמע דמטריוס כי נפל ניקנור וחילו במלחמה¹, ויוסף לשלוח את בקחידס ואת אלקימוס שנית² לארץ יהודה ואת הקרן הימנית³ אתם.
- ב) וילכו דרך הגלגלה⁴, ויחנו על מסילות אשר בארבל וילכדוה, ויהרגו

1 המחבר חוזר לענין המסופר למעלה בסוף פ"ז.

2 אודות אלקימוס ובקחידס ועל הרעות שעוללו בפעם הקודמת שהיו בארץ ישראל ראה לעיל (פ"ז ה-נה). בכי"פ: "ויהי כאשר שמע דימיטריאוס כי נפל ניקנור וחילו, וישלח את בכירס אל ארץ יהודה וגם את אלכימוס ואת קרני הימים עמם". בתרגום הסורי הכתיב הוא: 'בכריוס', והשווה למגילת אנטיוכוס פס' כח: "וכדי שמע אנטיוכוס מלכא די אתקטיל ניקנור תגיניה עקת ליה לחדא, ושלח וקרא לבגרס חיבא מטעיי עמיה".

3 מובנו הרגיל של המונח 'הקרן הימנית' (עיין להלן יב) אינו מתאים לפה. יש מפרשים בדוחק ששם זה משמש כאן ככינוי ליחידה צבאית מובחרת.

4 קשה לעמוד בבירור על נתיב מסעו של בקחידס. מדברי יוסף ב"מ עולה שיש לגרוס 'הגליל' במקום 'הגלגלה', ואלו דבריו בקדמוניות היהודים (ספר שנים עשר יא א, עמ' 70): "כשנתבשר דמטריוס על מות ניקאנור ועל אבדן הצבא שהיה עמו, שלח שוב את באככידס עם חיל ליהודה. הלה יצא מאנטיוכיה וכשהגיע ליהודה חנה ליד העיר ארבל שבגליל, ותפש לאחר מצור את אלה שנמצאו במערות שבאותו מקום - שכן רבים נמלטו אליהן - ועלה משם ומיהר לירושלים" (אודות מערות המסתור בארבל ראה במלחמת היהודים ספר ראשון פט"ו, עמ' 53-54; קדמוניות היהודים ספר ארבעה עשר טו ה, עמ' 154-155). אף כי"פ מוסר: "ויחנו החיל בגליל אצל ירושלים", ואע"פ שמחמת הקיצור נשתבשה לשונו מ"מ גם הוא מסייע לנוסח 'הגליל'. הצעות זיהוי אחרות למקומות הנזכרים בפס' זה ודיון על מסלול דרכם של בקחידס וחייליו,

53-54; קדמוניות היהודים ספר ארבעה עשר טו ה, עמ' 154-155). אף כי"פ מוסר: "ויחנו החיל בגליל אצל ירושלים", ואע"פ שמחמת הקיצור נשתבשה לשונו מ"מ גם הוא מסייע לנוסח 'הגליל'. הצעות זיהוי אחרות למקומות הנזכרים בפס' זה ודיון על מסלול דרכם של בקחידס וחייליו,

מערות מסתור בהר ארבל

'גור אריה יהודה' - ציור המתאר את יהודה המקבי אוהז בחרב ומגן (מתוך ספר יוסיפון בכ"י מכלול רוטשילד, שנכתב ואויר באיטליה בסביבות שנת ה"א ר"ל)

- (א) וַיֵּרָא יְהוּדָה כִּי נָמַס¹⁰ מַחְנֵהוּ וְהַמְלַחְמָה לְחֻצְתּוֹ, וַיַּחַת בְּלָבוּ כִּי לֹא הִיטָה לֹו עֵת לְהַקְהִילִים¹¹.
- (ב) וַיֵּרָךְ לָבוּ, וַיֹּאמֶר לְנִשְׂאָרִים נִקְוָמָה וְנִלְכָה אֶל אוֹיְבֵנוּ אוֹלֵי נוּכַל לְהִלָּחֵם אוֹתָם¹².
- (ג) וַיִּשְׂכַּח וְהוֹדִי¹³ לֵאמֹר לֹא נוּכַל, אֲבָל אִם נִצִּיל אֶת נַפְשׁוֹתֵינוּ כַּעַת נָשׁוּב עִם אַחֵינוּ וְנִלְחַמְנוּ בָהֶם וְאַנְחֵנוּ מֵעַתָּים¹⁴.
- (ד) וַיֹּאמֶר יְהוּדָה חֲלִילָה לִי מֵעַשׂוֹת אֶת הַדְּבָר הַזֶּה לְגִוַּס מֵהֶם, וְאִם קָרֵב יוֹמֵנוּ וְנִמְתְּנוּ בַגְּבוּרָה בְּעַד אַחֵינוּ, וְלֹא נַעֲזֹוב אַחֲרֵינוּ עֲוֹן לְכַבֹּדֵנוּ¹⁵.
- (ה) וַיִּסַּע הַחִיל מִן הַמַּחְנֵה וַיַּעֲמְדוּ לְקִרְאָתָם, וַיַּחְלְקוּ הַפְּרָשִׁים לְשָׁנֵי רֵאשִׁים¹⁶, וַהֲקָלְעִים וְהַקְשָׁתִים הִלְכוּ לִפְנֵי הַחִיל, וְרֵאשׁוֹנֵי הַמְּלַחְמָה כָּל הַגְּבוּרִים.

ולתפיסת עמדות מפתח וכן לעתודה מרכזית רצינית – והיא שיצאה, בסוף המערכה, לקרב נגד יהודה; מכאן, שיחסי הכוחות העדיפי לטובת הסורים בשדה הקרב עצמו, היו הרבה יותר מצומצמים וסבירים מכפי שניתן להסיק מהכתוב כפשוטו.

10 ב' בר כוכבא (בספר מלחמות החשמונאים, הנ"ל בהערה 4, עמ' 295) טוען שיש לתרגם 'כי נבל מחנהו', והשווה לישעיה (לד, ד): "וכל צבאם יבול".

11 כלומר, לקבץ ולהחזיר את הנמלטים.

12 בקדמוניות היהודים (שם): "משראו הללו את המון חייליו של באככידס פחדו ועזבו כולם את המחנה וברחו, חוץ משמונה מאות איש. ויהודה אף על פי שנעזב מאנשי הצבא שלו והאויבים לחצו אותו ולא נתנו לו שהות כלשהי לאסוף חיל, התגבר ועמד להתנגש עם באככידס בשמונה מאות אנשיו. והוא עודד אותם לקבל עליהם בגבורה את הסכנה, וקרא אותם לצאת לקרב".

13 בכי"פ: "ויאמרו העם אשר אתו נושיע את נפשינו כי לא נוכל להם, ונלכה אל עמינו ונביאם, ונלחמה עמם. ויאמר יהודה חלילה לנו מעשות זאת אשר נברח מהם, להביא עלינו הרפה על כבודינו, כי אם נמות בגבורתינו על אחינו ולא נאבד גדולת כבודינו".

14 מבנה המשפט אינו ברור דיו, ושמא יש לתקנו ולגרוס: "אנחנו מעטים ולא נוכל, אבל אם נציל את נפשותינו כעת נשוב עם אחינו ונלחמו בהם".

15 בקדמוניות היהודים (שם): "ואולם הם אמרו שאין כוחם מספיק להם להילחם בהמון צבא גדול כל כך, ויעצו לו להיסוג הפעם ולחסך אותם, ולכשיגייסו את אנשיהם ישובו ויפגשו עם האויב. ענה ואמר להם: ולוואי ולא ישקיף השמש על מעשה כזה, שאראה עורפי לאויב, ואפילו תביא לי שעה זו את מותי – ומן ההכרח הוא שאמות בקרב – אעמוד בגבורה ... דברים אלה אמר יהודה אל הנותרים, ועוררם לבזז ולעלות על האויב כאיש אחד".

לאמיתו של דבר, לא יתכן לומר (מדברי כותב ספרנו ויב"מ בעקבותיו) שמניעיו של יהודה היו בקשת התהילה והחשש מהחרפה שבמנוסה, שהרי כבר ראינו שבמקרים אחרים ראה המקבי לנכון ליסוג מהמערכה ואף להסתתר לזמן מה עד שהאויבים יסתלקו (ראה לעיל פ"ז מז ובהערה 52 שם). יתכן שהפעם סבר יהודה שמחובתו למנוע מבקחידס, שכבר נודע כרוצח המונים אכזרי (מדלעיל פ"ז טז–יט ובפרקנו פס"ב), את האפשרות להמשיך לירושלים ולפגוע באנשיה, ולכן לא פנה אחור, אלא ניסה להלחם ולהדוף את האויב בכל מחיר.

16 משני העברים של חיל הרגלים.

נפשות אדם רבות.

- (א) ובחודש הראשון בשנת שתיים וחמשים ומאה⁵ חנו נגד ירושלים.
- (ב) ויסעו וילכו לבירה⁶ בעשרים אלף איש ובאלפים פְּרָשִׁים.
- (ג) ויהודה היה חונה באֲלֻעְשָׁה⁷, ושלושת אלפים איש אתו בחור.
- (ד) ויראו⁸ את המון החיל כי רב הוא ויראו מאוד, ויברחו רבים מן המחנה, לֹא נשארו מהם כי אם שמונה מאות איש⁹.

ראה בספרו של ב' בר כוכבא, מלחמות החשמונאים – ימי יהודה המקבי, ירושלים תשמ"ח, עמ' 365–369, ובמאמרו של ש' שפירא, 'לזיהוי זירתם ותווייהם של שלשה מסעי מלחמה של יהודה המקבי בארץ בנימין', שומרון ובנימין: קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, א, עפרה תשמ"ז, עמ' 84–86).

5 קנ"ב למלכות יוון, היא שנת ג"א ת"ר לבריאת העולם (160 לפני סה"נ).

6 כנראה הכוונה לעיר אל בירה שבמזרח רמאללה (יש הסוברים שהיא בארות הנזכרת ביהושע ט, יז, ועוד). מספר כתבי יד של תרגום השבעים גורסים 'לבאר זית' (על מקום זה עיין לעיל פ"ז יט ובהערה 23 שם), וכ"כ בקדמוניות היהודים (ספר שנים עשר יא א, עמ' 70): "ואולם כשנודע לו שיהודה חונה בכפר אחד ושמו ביר זיתא מיהר לקראתו עם שתי ריבואות רגלים ואלפיים פְּרָשִׁים, ואילו ליהודה היו בסך הכל [שלושה] אלף איש". לפי גירסה זו צריך לומר שכוחותיו של יהודה התרכזו בבאר זית ומשם הדרימו לאלעשה.

7 אלעשה מזוהה עם חורבת אל עשי מדרום מערב לאל בירה, ויש שהציעו את ח'רבת לעסה שבצד מעלה בית חורון. בכי"פ: "ויהודה שם מחניהו בלישה כשלושת אלפי איש בחור. ויהי מחניהו [ם] עשרים אלף רגלי ושנים אלפים פרשים רוכבי סוסים", וראה גם ביוסיפון (עמ' 107): "ויבא פתאום על יהודה, והוא יושב לישה".

8 כי"פ גורס: "וירא מחנה יהודה את החיל הגדול אשר לבכירס כי רבים הם, ויראו מאד, וינוסו מן המחנה, ולא נשאר עם יהודה כי אם שמונה מאות איש. ויך לב יהודה (ע"פ ש"א כד, ה; ש"ב כד, ז) בקרב, כי המלחמה הרדפתהו, ולא היה לו זמן לאסוף העם".

9 יש שטענו שמספר הלוחמים היה בהכרח גבוה יותר (אלא שהכותב הנמיכו כדי לתרץ את תבוסתו של יהודה), שכן אילו היה מנינם שמונה מאות איש בלבד הם לא היו יכולים להלחם ולעמוד מול צבא האויב הענק מהבוקר עד הערב (כמתואר להלן יג). אך ראה את מה שכתב ש' שפירא (הנ"ל בהערה 4, עמ' 86): "עם בואו הוא (-בקחידס) פתח במסע דכוי אלים של המרידה העממית, ע"י שגור משלחות עונשין נגד הכפרים היהודים – וכך אילץ את יהודה לצאת נגדו לקרב ביוזמתו הוא ושלא בטובתו של יהודה, במודע מוקדם מדי ובזירה שנבחרה ע"י בקחידס. מהלך כזה יכול להסביר את ארועי המערכה, בתנאי ההפרש העצום ביחסי הכוחות בין הסלוקים ליהודים: רובם של 20,000 הרגלים ואלפיים הפְּרָשִׁים היוונים הופנו לשיטור המרחב ולדכוי המרד, להבטחת הדרכים

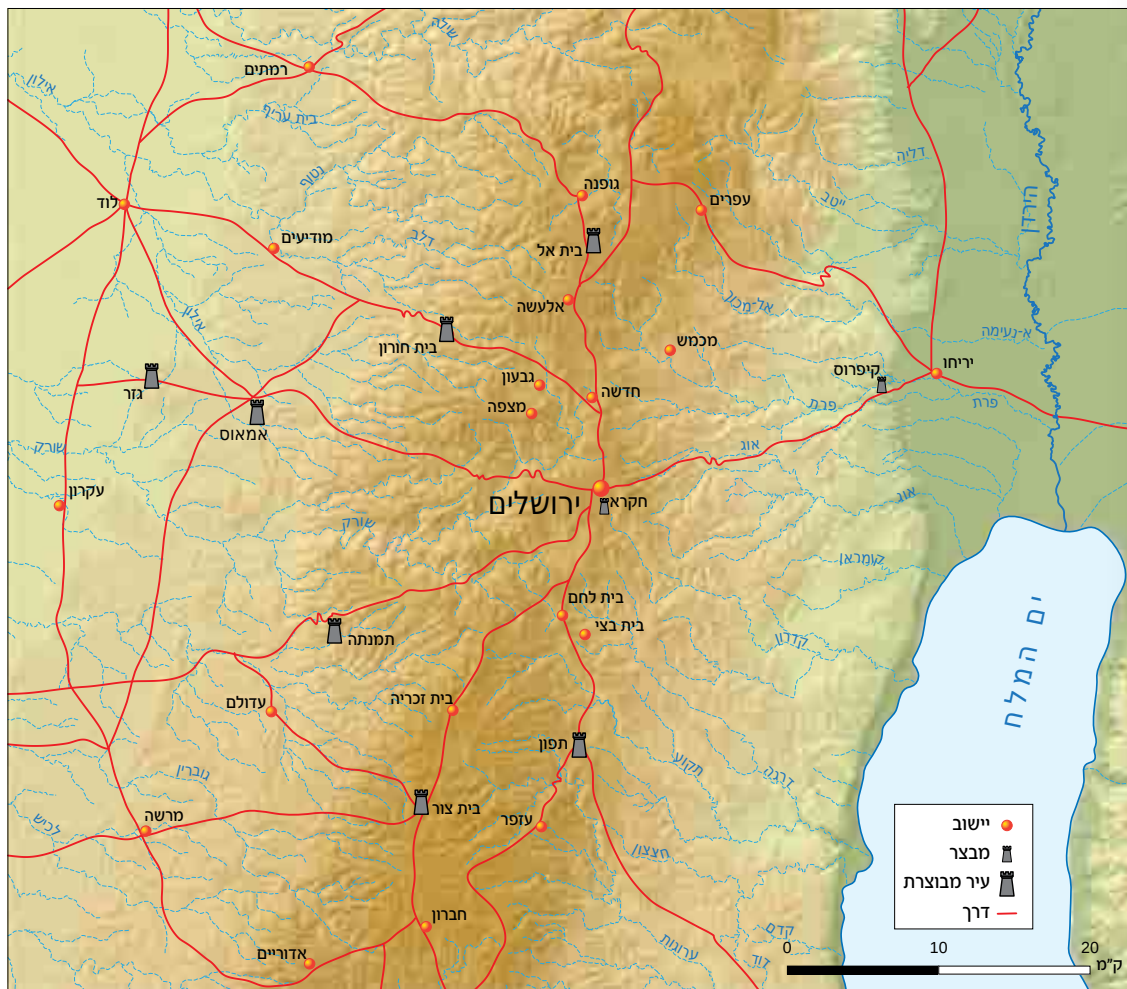
חורבת לעסה

מח) וַיִּקְפְּצוּ יוֹנָתָן וְאִשְׁרָאֵל לַתּוֹךְ הַיַּרְדֵּן וַיִּשְׁחֲרוּ לְעֵבֶר [השני], וְלֹא עָבְרוּ אַחֲרֵיהֶם אֶת הַיַּרְדֵּן.

מט) וַיִּפְּלוּ לְבַקְחִידָס בַּיּוֹם הַהוּא כְּאֵלֶף אִישׁ.

ביצורי בקחידס

נ) וַיִּשׁוּבוּ⁵⁰ יְרוּשָׁלַיִם, וַיִּבְנוּ עָרִים בְּצוּרוֹת בְּיהוּדָה⁵¹, אֶת הַמְּבַצֵּר אֲשֶׁר בִּירְיָחוֹ וְאֶת אֲמָאוֹס⁵² וְאֶת חוּרוֹן וְאֶת בֵּית אֵל וְאֶת תְּמַנְתָּה פְּרָעְתוֹן

ביצורי בקחידס שחלשו על הדרכים המוליכות לירושלים

באככידס ראה את המכה הניחתת ונטה מפניה. ויונתן קפץ עם חבריו לתוך הנהר ושחה וחצה אותו, ובדרך זו נמלטו לעבר הירדן, משום שהאויבים לא עברו עוד אחריהם את הנהר, כי באככידס נסוג מיד אל החקרא שבירושלים. הוא קיפח מצבאו כאלפיים איש.”

50 בקחידס וחילו. ראה בקדמוניות היהודים (שם): “ובאככידס תפש אז וביצר ערים רבות של יהודה, את יריחו ואת עמאוס ואת בית חורון ואת בית אל ואת תמנתא ואת פרתון ואת תקוע ואת גזר, ובנה מגדלים בכל אחת מהערים האלה והקיפן חומות חזקות ומופלגות בגודלן, והעמיד בהן חיל מצב כדי שיוכלו להגיה משם ולהציק ליהודים. ולמעלה מכל ביצר את החקרא שבירושלים”. ביצורים אלו (לבד מהחקרא) הוקמו בנקודות מפתח לאורך הדרכים העיקריות שהובילו להר יהודה ולירושלים, ובאמצעותם קיווה בקחידס להשיג שליטה על כל המרחב ולמנוע מיונתן ואנשיו את האפשרות לשוב ולכבוש את עיר הקודש וסביבותיה.

ביצורי בקחידס

אמאוס (חורבת עקד)

מבצר קיפרוס, סמוך ליריחו

51 ע"פ דבה"ב (לג, יד).

52 על אמאוס ראה לעיל פ"ג הערה 47, ועל בית חורון עייין שם בהערה 16. את בית אל רגילים לזהות עם הכפר בִּיתְיָן, במזרח של אל בירה. תמנתה (הנוכרת בבראשית לח, יב וביהושע יט, מג) היא כנראה ח'רבת תְּבִנְאָ, כשבעה ק"מ ומחצה מערבית לביתר עילית. פרעתון (עירו של השופט עבדון בן הלל, שופטים יב, יג-טו) מזוהה עם הכפר פְּרָעְתָה, בדרום הישוב קדומים. י' רול (ביצורי באקכידס וצירי התחבורה לירושלים בתקופה ההלניסטית, ארץ ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, כה, תשנ"ז, עמ' 512) טוען כי כותב ספרנו אינו מדבר על שני מקומות שונים, אלא כוונתו לציין לתמנה (ח' תנא הנ"ל) היושבת באזור שכונה אז פרעתון (וראה גם את הצעותיו להבנת ייעודו האסטרטגי של כל מבצר ולזיהויו הארכיאולוגי, שם עמ' 509-514).

- 82) ויונתן ומחנהו חנו על מי גִּינוֹסָר⁸³, וישכימו בבוקר לבקעת חצור⁸⁴.
- 83) והנה מחנה נכרים לקראתו בבקעה, וישמו מאַרְב לֹו בהרים, והם⁸⁵ יצאו מנגד.
- 84) והמַאֲרֵב יצא ממקומותיהם, ויאָסְרוּ מלחמה.
- 85) וינוסו כל אנשי יונתן ולא נשאר אף אחד מהם⁸⁶, מלבד מתתיהו בן

שליחים אליו וביקשו לקבל ממנו הבטחה בשבועה שלא תאונה להם רעה מידו, והם יעזבו את המקום וישבו אל דמטריוס. ושמעון נתן להם את הערובות האלה, וגירשם מן העיר, ושם בה חיל מצב משלו.⁸⁷

יש שסברו שכיבוש זה צוין במגילת תענית: "בארבעה עשר לסיון אחידת מגדל צר", אך מדרשת האמורא ר' אבהו (מגילה ו ע"א) עולה שהכוונה שם לנצחון על קיסרי (בימי אלכסנדר ינאי), וכך נתבאר גם בסכוליון למג"ת (וע"ע במג"ת מהדו' נעם, עמ' 193-195).

83 היינו ים נגרת (עיין בתרגום אונקלוס לבמדבר לד, יא ובמגילה ו ע"א).

84 בתקופת המקרא היתה חצור אחת הערים החשובות בגליל. היא נזכרת ביהושע (פי"א) ובשופטים (פ"ד) ובמל"א (ט, טו) ובמקומות נוספים. שרידיה נמצאים בתל חצור, במערב הישוב אילת השחר.

שרידי מבנה ציבורי בתל חצור

תל חצור ממעוף הצפור

85 מחנה החיל העיקרי יצא מול יונתן ואנשיו, וכשאלו החלו להלחם נגדם הופיעו האורבים מאחוריהם. ראה בקדמוניות היהודים (שם ה ז, עמ' 88): "ויונתן עלה מן הגליל, מן המים הקרויים מי גניסר, שכן נודמן לו לחנות שם, והתקדם למישור הקרוי חצור, ולא ידע שהאויב שם. אך משנודע לאנשי דמטריוס יום אחד לפני כן שיונתן עתיד לעלות עליהם, שמו לו מארב של אנשים לשמור לו בהרים, והם עם הצבא יצאו לקראתו למישור. כשראה אותם יונתן מוכנים לקרב, ערך גם הוא את חייליו למערכה לפי מידת יכולתו. אולם כשהופיעו האנשים, שהושמו במארב על ידי שרי צבאו של דמטריוס, בעורף היהודים, מיהרו הללו לברוח מתוך פחד שמה יילכדו באמצע וישמדו".

86 אפשר שהכוונה שכל החיילים הרבים שהיו תחת פיקודו של יונתן עצמו ברחו, ונשתיירה במקום רק קבוצת לוחמים קטנה שהיתה כפופה למפקדים מתתיהו בן אבשלום ויהודה בן חלפי, ובעזרת הבורא ניצחו מעטים אלו את הגוים המרובים. וכעין זה כתב יוסף ב"מ (קדמוניות היהודים שם): "והאנשים כולם עזבו את יונתן, מלבד מעטים, כחמישים במספר, אשר החזיקו מעמד, ועמם מתתיהו בן אבשלום ויהודה בן חפסי, שהיו מנהיגי הגדוד כולו".

- אבשלום⁸⁷ ויהודה בן חלפי שָׂרֵי צְבֵא החיל.
- 87) ויקרע יונתן את בגדיו, ויעל עפר על ראשו⁸⁸, ויתפלל.
- 88) וישב אליהם למלחמה, וינַפֵּם וינוסו⁸⁹
- 89) ויראו הַנְּסִים מעליו וישבו אליו, וירדפו אתו עד קִדְשׁ, עד מחניהם, ויחנו שם⁹⁰.
- 90) ויפלו מן הנכרים ביום ההוא כשלושת אלפים איש⁹¹, וישב יונתן ירושלים.

87 הצעות לזיהויו ראה בספר יהודה החשמונאית, עמ' 57-58 הערה 26.

88 השווה ליהושע (ו, 1): "ויקרע יהושע שמלתיו ויפל על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב, הוא וזקני ישראל, ויעלו עפר על ראשם", ועיי"ש עוד.

89 בקדמוניות היהודים (שם): "והם תקפו את האויבים בחירוף נפש ובייאוש והממו אותם באומץ רוחם ובכוח זרועם והניסום. כשראו חיילי יונתן שנסו, כי האויבים בורחים, חזרו והתלכדו ממנוסתם ומיהרו לרדוף אחריהם. וכך עשו עד קדש, ששם היה מחנה האויב".

90 החפירות הארכיאולוגיות בתל קדש הוכיחו כי במקום עמד מבנה פרסי והלניסטי גדול ממדים ששימש במשך מאות שנים כמרכז גיהולי אדמיניסטרטיבי, והוא ננטש בדיוק באותו זמן שבו נלחמו היהודים בשרי דמטריוס (במקום נמצאו כדי יין רבים חתומים בשמות פקידים, שזמנם ידוע בבירור. בהתאם לזאת תוארכו הכדים האחרונים לשנת 144 או לפנה"ס, העת בה התרחשה המערכה שאדוניה מספר ספרנו כאן). מתברר אם כן, שבנוסף לנצחונם על חיילי צבא דמטריוס, בקדש, הצליח יונתן גם לגרש את הממונים הסלווקיים מהאיזור ולייחד עיר נוספת בארץ ישראל.

כדי יין שנמצאו בתל קדש

חדר גדול מתוך המבנה ההלניסטי בתל קדש

91 בקדמוניות היהודים (שם ה ז, עמ' 88) מופיע מספר שונה: "לאחר שנחל אפוא יונתן ניצחון מפואר בקרב והרג אלפיים מן האויב חזר לירושלים".

עיר⁴⁸ ויקריבה לעיר, וַיִּךְ מַגְדָּל אֶחָד וַיִּכְבְּשֶׁהוּ.

מז' וַיִּקְפְּצוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בְּמַלְכֶּת־הָעִיר⁴⁹ לַתּוֹךְ הָעִיר, וַתְּהִי מְכוּכָה גְדוּלָּה בְּעִיר.

מז" וַיַּעֲלוּ אֲנָשֵׁי הָעִיר עִם נְשֵׂיהֶם וַטַּפָּם עַל הַחוֹמָה קְרוּעֵי בְגָדֵיהֶם, וַיִּצַּעְקוּ בַקּוֹל גְּדוֹל מִבְּקָשִׁים מֵאֵת שִׁמְעוֹן לַתֵּת לָהֶם יַמִּין⁵⁰.

מז" וַיֹּאמְרוּ אֵל תַּעַשׂ לָנוּ כְּרַשְׁעֵתְנוּ כִּי אִם כַּחֲסַדְךָ.

מז" וַיַּעֲתֶר לָהֶם שִׁמְעוֹן וְלֹא נָלַחַם אוֹתָם, וַיִּגְרַשֶׁם מִן הָעִיר, וַיִּטְהַר אֶת הַכְּתָנִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּהֵם הָאֱלִילִים⁵¹, וְכִזָּה בָא לַתּוֹכָה שָׂר וּמְהֵלֵל.

מז" וַיִּסַּר מִמֶּנָּה כָּל טוֹמְאָה, וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ אֲנָשִׁים הַמְּקִימִים אֶת הַתּוֹרָה, וַיִּבְצְרָה וַיִּבֶן לָּהּ בַּיִת⁵².

הנצחון על יושבי החקרא

מט' וְהָאֲנָשִׁים מִן הַמְּצוּדָה בִּירוּשָׁלַיִם נִעְצְרוּ לְצֵאת וּלְבֹא לָאָרֶץ וּלְקִנּוֹת

שרידי מגדל ביצורים (מהתקופה הכנענית) בגזר

גזר - שער העיר (מימי שלמה המלך) וחלק מחומתה

שרטוט של כתובת פאמפרס, שבה נזכר ביתו של שמעון החשמונאי בגזר

כתובת תחום גזר

איור של מגדל מצור

48 הכוונה למגדל מצור (ביוונית 'הלפוליס'). היה זה מבנה עץ גבוה ורחב מאוד, בעל מספר קומות (מגדל ממוצע התנשא לגובה של 20-40 מטר, שטח בסיסו התפרש על 50-150 מ"ר, והוא היה הולך ומיצר כלפי מעלה). מתוך חרכיו ירו הקשתים המוגנים על העיר הנצורה, בתחיתו היה ניתן להציב איל ניגוח ארוך, ובראשו היה אפשר להניח גשר ולהסתער דרכו אל מרום החומה (ראה עוד בספרו של ב' בר כוכבא, מלחמות החשמונאים: ימי יהודה המקבי, ירושלים תשמ"ח, עמ' 88-89).

49 לוחמיו של שמעון.

50 עיין לעיל פ"ו נח ובהערה 66 שם.

51 כמצוות התורה: (דברים יב, ב-ג): "אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים אשר אתם יורשים אותם את אלהיהם ... ופסילי אלהיהם תגדעון, ואבדתם את שמם מן המקום ההוא".

52 עדות ארכיאולוגית לבית שמעון נמצאה בחפירות שנערכו לפני כמאה שנה בתל גזר, ע"ר 'מקאליסטר, בכתובת חרוטה על גבי אבן: "Παμπρς Σιμοονος κατοπαση πυρ βασιλειον". מקובל לפרש שכותב הדברים היה נוכרי בשם פאמפראס, שאולי היה שבוי שהועסק בכפיה בבניית הארמון, והוא בא לקלל את שמעון שליטה החדש של העיר שאש מהשמים תשרוף את ביתו.

ולמכור⁵³, וירעבו מאוד, ויגעו מהם רבים ברעב.

וּיקראו אל שמעון לקחת ימין⁵⁴, ויתן להם, ויגרשם משם, ויטהר את המצודה מן השיקוצים.

וַיבא אליה בשלושה ועשרים לחודש השני, בשנת אחת ושבעים ומאה⁵⁵, בְּהֵלֵל ובכפות תמרים⁵⁶ ובכנורות ובתופים ובנבלים ובשירים ובזמירות, כִּי נִשְׁמַד אויב גדול מישראל⁵⁷.

53 שהרי יונתן בנה מחיצה גבוהה שבודדה את החקרא, ומנעה כל אספקה מיושביה (כדלעיל פי"ב לו).

54 עיין לעיל פ"ו נח ובהערה 66 שם.

55 קע"א למלכי יוון, היא שנת ג"א תרי"ט לבריאת העולם (141 לפני הסה"נ).

56 בימי קדם נהגו לשמוח ולהלל תוך אחיזת לולבים, השווה למ"ש בבמדב"ר (ד, ט): "והלויים מנגנין וכל ישראל משחקין, מי שיש בידו לולב, מי שיש בידו תוף וכלי שיר, הה"ד (ש"ב ו, ה) ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה' [בכל עצי ברושים ובכנורות ובנבלים ובתופים ובמנענעים] וגו' – זה לולב שאדם מנענע בו". כמו כן היוו כפות התמרים סמל של נצחון, ראה בויק"ר (מהדו' מרגליות, ל, ב): "מהו נעימות בימינך נצח, א"ר אבין זה לולב, כמי שהוא נוצח ונוטל ביין (כפ תומר). משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנו ידעין מאן הוא נצוח, אלא מאן דנסב באיין בידיה אנו ידעין דהוא נצוחייה". והשווה גם למסופר בספר יהודית (מהדו' גרינץ, ירושלים תשמ"ו, פט"ו יב-יג, עמ' 172-174): "ותרץ כל אשה מישראל לראותה ותברכנה אותה ותעשינה לה מחול מהן, ותקח לולבים בידיה ותתן לנשים אשר אתה ... ותצא ... במחול בראש כל הנשים, וילך כל איש ישראל ... ושירים בפיהם".

57 במשך עשרים ושש שנים (מאז הוסדה בשנת קמ"ה למלכות יוון, עיין לעיל פ"א כט-לג) היתה החקרא יתד תקועה לישראל, ודריה, אנשי הצבא הסלווקי והמתיוונים, הרבו להרע ליהודים ולבית המקדש (עי"ש לד-לו; פ"ד ב; פ"ו יח; פ"ט נב-נג; פי"ד לו). גם לאחר שניצחו החשמונאים וכבשו את כל הארץ עדיין המשיכו צוררים אלה להחזיק במעוז אחרון זה, למרות כל הנסיגות להכניעם (ראה לעיל פ"ד מא; פ"ו יט-כ; פי"א ט), עתה הוכתרו סוף סוף המאמצים בהצלחה והשמחה רבתה עד מאוד, וכמאמר הכתוב (משלי יא, ט): "כטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רינה".

יוסף ב"מ כותב במלחמת היהודים (ספר ראשון פ"ב, עמ' 26): "שמעון גיהל את הענינים באופן נעלה. הוא כבש את גזר, יפו ויבנה, הערים הסמוכות, ואחרי שגבר על חיל המצב ערה את האקרה' עד היסוד". ובקדמוניות היהודים (שם) הוא מספר באריכות: "שמעון כבש את גזר העיר ואת יפו ואת יבנה, ולכד גם את החקרא שבירושלים והרסה עד היסוד, שלא תוכל לשמש מעוז לאויבים שיכבשוה, להרע כמו אז. לאחר שביצע זאת נראה לו לטוב מאוד ולמועיל לפרק גם את ההר שעליו עמדה החקרא, כדי שבית המקדש ירום עליו. עמד וקרא את העם לאסיפה ושידל אותו לעשות את הדבר הזה, בהזכירו אותם מה שסבלו מידי המשמרות ופליטי היהודים, ומה שהם עלולים לסבול, אם יחזור וכבוש נכרי את המדינה ויעמיד בה חיל מצב. בדברים אלה לקח את לב העם, שכן יעצו דברים שהם לטובתו. וכולם נתנו את ידם לכך ופירקו את ההר ולא הפסיקו מעבודתם לא בלילה ולא ביום, ותוך שלוש שנים תמימות ערו אותו עד היסוד ועד המישור החלק. מאותו זמן ואילך התנשא בית המקדש מעל לכלל, לאחר שהחקרא וההר שעליו עמדה נהרסו".

אולם יש להעיר, שמספרנו עולה בכירור שגם לאחר הכיבוש הוסיפה החקרא לעמוד על

וַיָּקִים לעשות שנה שנה את היום ההוא בשמחה⁵⁸.

וַיִּבְצֵר הר המקדש אשר על יד המצודה, וישב שם הוא ואשר אתו⁵⁹.

מקומה, ושמעון הושיב בה את אנשיו וביצר אותה לבטחון הארץ והעיר (ראה להלן פי"ד לו-לז). ושמא ניתן ליישב את המסורת שבפי יוסף ב"מ ולומר, שבתחילה אכן המשיך המקום להתקיים ואף שימש את היהודים לצרכיהם, אך לאחר שאנטיוכוס סידטס תבע את החזרת החקרא לשליטה הסלווקית ושלח את שר צבאו להלחם עם ישראל (כדלהלן פט"ו כח-פט"ז י), הסיק שמעון שיהיה נכון יותר להרוס את האתר לגמרי, ובזאת ימנע החשש שאויב עתידי חזק ידרוש אותו או יכבשנו (דיון זה נוגע גם לשאלת זיהוי מקומה של החקרא ושרידיה, ועיין מ"ש לעיל פ"א הערה 57).

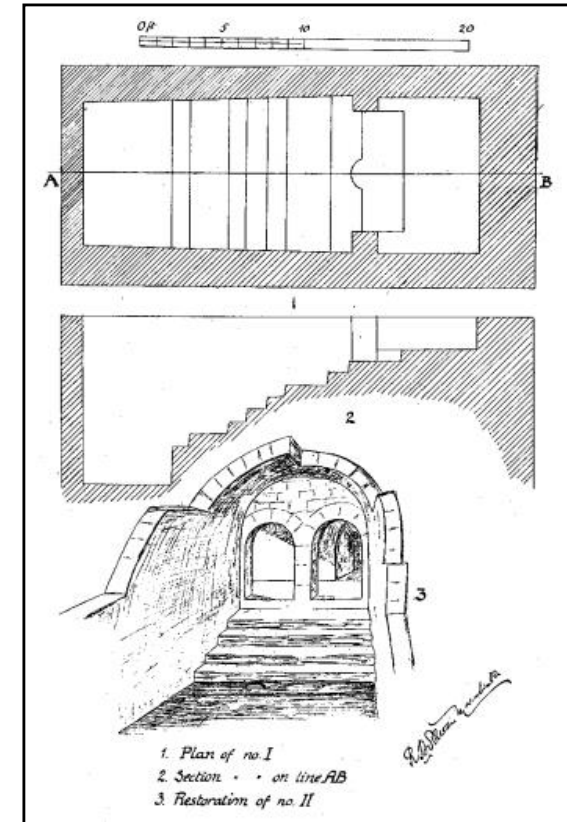
58 זכרו של יום טוב זה בא גם במגילת תענית: "בעשרים ותלתא ביה (ב-גאייר) נפקו בני חקרא מירושלם". ובסכוליון פ' מבואר: "מפני שהיו מצירין להם לבני ירושלם ולא יכלו לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה. יום שיצאו משם עשאוהו יום טוב" (מג"ת, מהדו' נעם, עמ' 66-67).

"בעשרים ותלתא ביה נפקו בני חקרא מן ירושלם" - מתוך מגילת תענית כ"י פרמה

59 שמעון התיישב סמוך למקדש, שהרי כהן גדול היה. ביתו היה בודאי באותו חלק של הר הבית שלא נתקדש (עיין במשנת מידות פ"ב מ"א: "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה", ובפסקי תוספות שם סי' ה': "וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק").

(נד) וַיֵּרָא שִׁמְעוֹן אֶת יוֹחָנָן בֶּנ־וֹנִי⁶⁰ כִּי אִישׁ⁶¹ הוּא, וַיַּעֲמִידֵהוּ לְשַׂר כָּל הַצָּבָא, וַיֵּשֶׁב בְּגֹזֶר.⁶²

שרטוט של מקוה חשמונאי מופאר שנמצא בחפירות גזר

60 בנו הבכור של שמעון, ששימש תחתיו ככהן גדול ונשיא ישראל. לדברי יוסף ב"מ היה מכונה גם 'הורקנוס' (ועיין ביוסיפון עמ' 110 המביא טעם לכינוי זה, וראה בהערות פלוסר שם). יוחנן נזכר לשבח בסוטה (לג ע"א): "יוחנן כהן גדול שמעו בת קול מבית קדש הקדשים שהוא אומר: נצחו טליא דאזלו לאגחא קרבא לאנטוכיא", ועיין גם בתרגום התורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל על הפסוק האמור בברכת לוי: "ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה, מחץ מתנים קמיו ומשנאו מן יקומון" (דברים לג יא) – "ולא יהי לסנאו דיוחנן כהנא רבא, רגל למיקום".

61 היינו, גבור חיל.

62 כנראה ישב בבית שבנה שם שמעון אביו (כדלעיל מח).

גדול אֶחָיו ותפארת עמו, שמעון ... הכהן*, אשר בדורו נפקד הבית ובימיו חזק היכל ... הדואג לעמו מחתף, ומחזק עירו מצר. מה נהדר בהשגתו מאוהל ובצאתו מבית הפרוכת ... בעטותו בגדי כבוד והתלבשו בגדי תפארת, בעלותו על מזבח הוד ויהדר עזרת מקדש.

(ספר בן סירא נ, א-יז)

פרק ארבעה עשר

נפילת דמטריוס בשבי הפרתים

- (א) ובשנת שנים ושבעים ומאה¹ אסף דמטריוס המלך את חילו, וילך למדי² למשוך עזרה לו, למען ילחם את טריפון.³
- (ב) וישמע ארשק⁴ מלך פרס ומדי כי בא דמטריוס בנבולו, וישלח את אחד שריו לתפוש אותו חי.

1 קע"ב למלכות יוון, היא שנת ג"א תר"כ לב"ע (141/140 לפני סה"נ).

2 הכוונה לאימפריה הפרתית (יריבתה של הממלכה הסלווקית), ששלטה אז במדי ופרס והן היו מחוזותיה העיקריים.

3 לפי המקובל בהיסטוריה, הוזעק דמטריוס השני על ידי נתיניו תושבי האזורים המזרחיים של ממלכת סלווקוס, לבוא לעזרם להלחם בפרתים שהלכו וכבשו את בבל, והוא יצא למסע מלחמה בתקוה לזכות בתהילת נצחון, יוקרה ועוצמה. עם זאת, נראה שהוא שאף גם לרכוש את אהדת האזרחים, ולהסתייע בהם במאבקו נגד טריפון (כדברי כותב ספרנו). עיין בקדמוניות היהודים (ספר שלושה עשר ה יא, עמ' 90): "ודמטריוס עבר את הנהר ובא לארם נהריים, ונתכוון ללכוד אותה ואת בבל, ולעשות את הפחוות העליונות, לאחר שישתלט עליהן, למקום מוצא לכיבוש הממלכה כולה. שכן ההלנים והמוקדונים שישבו שם שלחו אליו בלי הרף שליחים והבטיחוהו ליפול אליו לכשיבוא אליהם, ולהצטרף אליו במלחמתו עם ארשק מלך הפרתים.

תקוות אלה רוממו את רוחו, והוא יצא אליהם מתוך החלטה להילחם בטריפון ולגרשו מסוריה, לכשיכניע את הפרתים וירכוש לו חיל משלו. עם הארץ קיבל אותו ברצון, והוא גייס חיל ונלחם בארשק. ואולם כל צבאו אבד לו במלחמה, והוא עצמו נלקח חי בשבי".

4 'ארשק' (ביוונית 'ארסאקס') היה הכינוי המשותף לכל מלכי פרתייה (שנקראו כך על שמו של ארשק הראשון מייסד הממלכה). שמו האישי של המלך בו אנו עסוקים היה מיתרידטס הראשון. הוא מלך בשנים 171-138 לפני סה"נ, הרחיב את גבולות פרתייה למזרח, דרום ומערב, והפך אותה לאימפריה גדולה ורבת עוצמה.

מיתרידטס הראשון

* במקור הכוונה לשמעון הצדיק, אולם הדברים מתאימים ויאים גם לשמעון החשמונאי.

רשימת בעלי הזכויות על התמונות וסוגי הרישיונות*

ציורים עתיקים: ג' דורה

5 פרק ראשון

- מטבע אנטיוכוס הרביעי: Classical Numismatic Group, Inc. [CC-BY-SA]
- אנטיוכוס השלישי: [CC-BY-SA]
- הגימנסיון של פומפיי: [GFDL]
- חפירות חניון גבעתי: אסף פרץ [CC-BY-SA]

23 פרק שני

- בית הכנסת החשמונאי באום אל עומדאן: באדיבות דני הרמן
- המקוה באום אל עומדאן: Anatavital [CC-BY-SA]
- חצר מערת הקבורה ליד כביש 443: באדיבות חיים גורדון
- גלוסקמא שנמצאה במערה ליד כביש 443: באדיבות רשות העתיקות
- מערת מסתור במדבר יהודה: תמר הירדני
- פנים המערה: תמר הירדני

37 פרק שלישי

- בית חורון עליון בימינו: באדיבות מיכאל יעקובסון
- מדרגות חצובות בסלע באזור בית חורון: באדיבות הרב יואל אליצור

- מעלה בית חורון הקדום: באדיבות הרב יואל אליצור
- שרידי אמאוס: באדיבות חיים גורדון
- הסביבה הנשקפת מאמאוס: באדיבות חיים גורדון
- נבי סמואל: באדיבות הרב יהודה לנדי

51 פרק רביעי

- הרי חברון: Anghv [CC-BY-SA]
- הכותל המזרחי: באדיבות הרב יהודה לנדי

65 פרק חמישי

- הרי צפון הגלעד: באדיבות הרב יהודה לנדי
- מעלה עקרבים: אילן ארד [CC-BY-SA]
- ארמון הורקנוס בן טוביה: באדיבות הרב יהודה לנדי
- מערת טוביה: באדיבות הרב יהודה לנדי
- נהר הירמוך: באדיבות אורי איתאל
- בקעת בית שאן: Refael [GFDL]
- מערת אפולופאנס במרשה: Talmoryair [CC-BY]
- ציורי הקיר ממרשה: באדיבות הרב יהודה לנדי

81 פרק שישי

- מטבע אנטיוכוס החמישי, אאופטור: Classical Numismatic Group, Inc [CC-BY-SA]
- כתובת יבנה ים: Hanay [CC-BY-SA]
- ואדי שח'ט: באדיבות בנימין טרופר, בית ספר שדה כפר עציון
- הרי גופנא: יעקב [CC-BY-SA]
- קליעי עופרת וראשי חצים מתוך חפירות חניון גבעתי: קלרה עמית [CC-BY-SA]

97 פרק שביעי

- מטבע דמטריוס הראשון: cgb.fr [CC-BY-SA]
- גבעון החדשה: אורי [CC-BY-SA]

109 פרק שמיני

- פורום רומאנום: Hans E C Johansson [GFDL]
- בית מושב הסנאט הרומאי: [GFDL]

119 פרק תשיעי

- ציור מערות בהר ארבל: Yael Megery Pikiwiki Israel [CC-BY]
- חורבת לעסה: באדיבות אבישי בלומנקרנץ

137 פרק עשירי

- הר בעל חצור: באדיבות גולן דורני
- חורבת זעפרן: באדיבות בנימין טרופר, בית ספר שדה כפר עציון
- הר נבו: באדיבות הרב יהודה לנדי
- פסגת הר נבו: [GFDL]
- הירדן: י.ש. [GFDL]
- ביצורי בקחידס (חורבת עקד): באדיבות חיים גורדון
- מבצר קיפרוס: Liadmalone מוויקיפדיה העברית [CC-BY-SA]
- דגם בית המקדש: באדיבות מיכאל יעקובסון
- כתובת הסורג: Giovanni Dall'Orto
- תל בית בצ'י: באדיבות בנימין טרופר, בית ספר שדה כפר עציון
- חומת בית בצ'י: באדיבות בנימין טרופר, בית ספר שדה כפר עציון
- חותמת חשמונאית מבית בצ'י: באדיבות בנימין טרופר, בית ספר שדה כפר עציון
- עין חג'לה: אילת לב - ארי שלי [CC-BY-SA]
- החומה בהר ציון והמחצבה: תמר הירדני
- מטבע אנטיוכוס השלישי: PHGCOM I, [CC-BY-SA]
- תל יבנה ים: Amos Meron [CC-BY-SA]
- חומת אשקלון וביצוריה: Bukvoed [CC-BY]

*נעשו מאמצים רבים על מנת שלא לפגוע בזכויות היוצרים. אם בכל זאת יצאה שגגה מתחת ידינו, נא הודיעו לנו, ונשמח לתקן זאת.